

De visie ten aanzien van de sociale ontwikkeling van doven.

Een vergelijking tussen twee instituten in de periode

1980-1990

Cursus:
Projectgroep 12:

Bachelorthesis Pedagogische Wetenschappen
Religieuze en levensbeschouwelijke invloeden op
pedagogisch handelen

Docent:
Tweede beoordelaar:
Cursuscode:

Drs. C. Tijsseling
Drs. P. Baar
200600042

Studenten:

Dorien Aanstoot
Alessandro Bizzaro
Charlotte Dols

3295109
3359565
3620867

Universiteit Utrecht

Voorwoord

Beste lezer,

Voor u ligt een eindproduct waar wij de afgelopen vijf maanden met plezier aan gewerkt hebben. Voor de onderzoekers is het een uiterst leerzaam en verrijkend project geweest. Wij hebben het als bijzonder ervaren om ons te verdiepen in de verschillende thema's omtrent de doofheid. Wij willen graag een aantal mensen bedanken. Ten eerste willen wij Corrie Tijsseling hartelijk danken voor haar support, feedback en enthousiasme tijdens deze periode. Ten tweede willen wij Paul Baar bedanken als tweede beoordelaar. Daarnaast willen wij Piet Borneman, archivaris van het Kentalisarchief te Sint Michielsgestel bedanken voor de gastvrijheid en de hulp tijdens het zoeken naar informatie. Tot slot willen wij onze medestudenten bedanken voor de feedback op onze opdrachten.

Veel leesplezier,

Alessandro, Charlotte en Dorien

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
Abstract	5
Inleiding	6
Geschiedenis	6
Sociale ontwikkeling	7
Onderzoekopzet	16
Resultaten	20
Visies en achtergronden van de instituten	20
Integratie	22
Communicatie	23
Omgeving	25
Sociale vaardigheden	26
Zelfbeeld	28
Conclusies	29
Discussie	35
Aanbevelingen	35
Literatuur	37
Bronnen	41

*“And I saw you
But that's not an invitation
That's all I get
If this is communication
I disconnect
I've seen you, I know you
But I don't know
How to connect, so I disconnect”*

(Communication; Cardigans 2008)

Abstract

Aim: This study focuses on the relation between the background of two Dutch boarding institutes and their views on social development of deaf children from 1980 till 1990. The aim of this study is to establish if different backgrounds lead to different views on social development. If this can be established, this knowledge can be taken in consideration for future research. **Methods:** The following two institutes were compared: the public Guyot Instituut in Groningen (1790) and the Catholic Instituut voor Doven in St. Michielsgestel (1840). These two institutes were selected because they differ in their background. Based on scientific theories five conditions were formulated for social development. The data that were analysed have been retrieved from magazines and school reports. For the analysis, the Grounded Theory was used. From the data five subjects were extracted which are interwoven in the concept of social development. **Results:** The results show that the view of the institutes is best represented by their views on these different subjects: integration, communication, environment, social skills and self-image. **Conclusion:** The views of the institutes on social development of the deaf show differences but also similarities. The aim of both institutes is the integration of deaf people in society. However the methods to achieve this goal are different. These differences between the institutes cannot only be explained by the background of the institutes. Many other factors also contribute to these differences.

Keywords: social development, deaf institutes, Sint Michielsgestel, Guyot

Inleiding

Gesteld kan worden dat het dovenonderwijs zijn best doet om de ontwikkeling van het dove kind te optimaliseren (Tijsseling, 2006). De manier waarop dit gebeurt, verschilt per visie, achtergrond en overtuiging van het instituut waar het kind is ondergebracht. Middels dit onderzoek wordt een beeld geschetst van de manier waarop twee doveninstituten in de periode 1980-1990 omgingen met de uitdagingen die kwamen kijken bij de sociale ontwikkeling van het dove kind. In het volgende literatuuroverzicht zal er een korte geschiedenis worden gegeven van deze twee instituten: het Koninklijke Instituut voor Doven "H. D. Guyot" in Groningen en het Instituut voor Doofstommen te Sint- Michielsgestel. In dit onderzoek zal er naar het Koninklijke instituut voor Doven "H. D. Guyot" gerefereerd worden als het GI en naar het Instituut voor Doofstommen als het IvD. Er wordt ingegaan op de verschillen tussen het regulier onderwijs en het onderwijs in instituten, waarbij de aandacht gevestigd is op de rol van de ouders van het dove kind. Theorieën worden toegelicht over de sociale ontwikkeling om aan te tonen hoe deze theorieën relevant zijn voor het dove kind en welke voorwaarden er nodig zijn om tot sociale ontwikkeling te komen. Daarnaast wordt gekeken naar de meest prominente leermethoden en welke uitdagingen deze met zich mee brengen voor het dove kind. Deze informatie is relevant voor het onderzoek omdat het inzicht geeft in de manier waarop het dove kind sociaal gedrag leert en ontwikkelt. Het betreft een aanknopingspunt voor de manier waarop de instituten dove leerlingen zoveel mogelijk kunnen ondersteunen in de sociale ontwikkeling.

Geschiedenis

Het GI is het oudste doveninstituut in Nederland, opgericht in 1790 door dominee Guyot, en gevestigd in Groningen (Rietveld- van Wingerden & Tijsseling, 2010; Rietveld- van Wingerden, 2003; Tijsseling & Tellings, 2009; Weijers, 2007). Het instituut is geïnspireerd door de Verlichting en humanistische ideeën (Tijsseling & Tellings, 2009). Het verlichte denken gaat uit van een fundamenteel geloof in de ontwikkelingsmogelijkheden van het kind, mits er zorg gedragen wordt voor een opvoedingsmilieu die zo optimaal mogelijk is. Het humanisme beoogde de opvoeding en ontwikkeling tot redelijk en zedelijk mens (Weijers, 2007). Het GI streefde naar emancipatie voor alle doven, ongeacht de religieuze afkomst of sociale status. Het opleiden van dove mensen was belangrijk voor deelname aan de samenleving (Tijsseling & Tellings, 2009). Het instituut had een protestants karakter, al presenteerde het zich

levensbeschouwelijk neutraal. Religie moest buiten het onderwijs gehouden worden. Er werd gebruik gemaakt van de Oud-Hollandsche methode. Deze methode betreft een manueel systeem, waarbinnen ruimte is voor het leren spreken (Rietveld- van Wingerden & Tijsseling, 2010). Leerlingen kwamen vanuit het hele land om onderwijs te volgen aan het GI. Het instituut bood de mogelijkheid voor leerlingen waarvan de ouders niet in Groningen woonden om te verblijven in het kosthuis of internaat (Rietveld- van Wingerden & Tijsseling, 2010; Tijsseling & Tellings, 2009).

In 1840 werd in het zuiden van Nederland een tweede instituut opgericht door Priester van Beek. Het betrof een katholiek doveninstituut te Sint- Michielsgestel, genaamd het Instituut voor Doofstommen. Rond 1900 veranderde de naam in Instituut voor Doven (IvD) (Rietveld- van Wingerden, 2003; Rietveld- van Wingerden & Tijsseling, 2010). Van Beek had bedenkingen bij het protestantse karakter van het Groningse instituut. Het godsdienstonderwijs in het Gronings instituut bleef beperkt tot één uur per week in de buitenschoolse uren (Rietveld- van Wingerden & Tijsseling, 2010). Van Beek streefde naar een volledig katholiek instituut voor katholieke dove kinderen. Ook de ligging van het instituut gaf aanleiding tot het stichten van een nieuw instituut. Het instituut in Groningen was te ver weg van het zuiden van Nederland (Rietveld- van Wingerden, 2003). Hoewel de twee instituten naar dezelfde uitgangspunten streefden, zoals optimale ontwikkeling van alle doven, werd het katholieke instituut geïnspireerd door een sterke, opkomende katholieke emancipatiebeweging. Het was belangrijk dat de dove medemens uit de algemene samenleving een goed en respectabel lid van de katholieke kerk en de katholieke gemeenschap werd. (Tijsseling & Tellings, 2009).

In de loop der jaren ontwikkelde het dovenonderwijs zich. In totaal kwamen er vijf doveninstituten. In 1914 maakten alle doveninstituten gebruik van de spreekmethode. In de jaren tachtig kwam de totale communicatie op, een methode waarbij zowel gebaren als gesproken taal gebruikt wordt. Rond 1985 is het GI overgegaan op de totale communicatie. Een motief om gebaren te gebruiken was onder andere het sociaal-emotioneel welbevinden van dove kinderen. Daarentegen bleef het IvD gebaren afwijzen en bleef onderwijzen via de spreekmethode (Tijsseling & Tellings, 2009).

Sociale ontwikkeling

In dit onderzoek wordt er gekeken naar de sociale ontwikkeling van dove kinderen. Met de sociale ontwikkeling wordt bedoeld: de ontwikkeling van sociaal gedrag en sociale cognities. Sociaal gedrag is al het gedrag dat gericht is op anderen, spelgedrag en wenselijkheid van gedrag. Het begrijpen van sociale contexten, relaties en regels worden sociale cognities genoemd (Kievit, Tak, & Bosch, 2009). Binnen dit onderzoek ligt

de focus op sociaal gedrag. Sociaal gedrag is een zeer breed begrip, om deze reden zullen slechts enkele aspecten hiervan besproken worden. Een goede sociale ontwikkeling is voor een mens essentieel om te functioneren en succesvol te zijn binnen de maatschappij (Caprara, Barbaranelli, Pastorelli, Bandura, & Zimbardo, 2000). De sociale ontwikkeling en de persoonlijkheidsontwikkeling zijn sterk afhankelijk van de mogelijkheden om relaties met anderen aan te gaan. Communicatie is daarbij van essentieel belang. Deze situatie is niet anders voor mensen die doof zijn (Backenroth, 1986; Hallahan, Kauffman, & Pullen, 2009). Het blijkt echter dat dove kinderen moeilijkheden ervaren met het verwerven van sociale vaardigheden. Dit wordt verklaard doordat dove kinderen moeten functioneren in een communicatieve omgeving die voor hen niet optimaal is (Antia & Kreimeyer, 1997). Hierdoor worden de sociale vaardigheden later ontwikkeld bij dove kinderen dan bij horende kinderen (Freeman, Carbin, & Boese, 1981).

Verschillende onderzoeken refereren naar de beperkte mogelijkheden van het dove kind om informatie op te pikken uit de omgeving (Russel, Hosie, Gray, Scott, & Hunter, 1998). Geconcludeerd kan worden dat het dove kind hierdoor een andere sociale ontwikkeling doorloopt dan zijn horende leeftijdsgenoten. Dit is een onderwerp waar door de jaren heen veel onderzoek naar gedaan is en waar een levendige discussie over bestaat (Edmondson, 2006). Hoewel er over het algemeen wordt aangenomen dat dove kinderen worstelen met hun sociale en emotionele ontwikkeling, komen onderzoekers tot verschillende conclusies over de prevalentie en oorzaken hiervan (Vogel-Walcutt, Schatsneider & Bowers, 2011; Calderon, 2000; Polat, 2003). Ieder kind, en zo ook ieder doof kind, is uniek en maakt een unieke ontwikkeling door. Het verloop van de talige, cognitieve en sociale ontwikkeling zal per kind daarom variëren (Edmondson, 2006). Uit onderzoek van Eldik (1998) blijkt dat 41% van de dove kinderen te kampen heeft met emotionele en gedragsproblemen (Eldik, 1998). Recenter deed Eldik (2005) onderzoek onder Nederlandse dove adolescenten en kwam tot de conclusie dat deze tieners significant meer en vaker dan horende leeftijdsgenoten kampen met internaliserende en externaliserende mentale problematiek (Eldik, 2005). Hieruit kan men opmaken dat dove kinderen een verhoogd risico lopen op ontwikkeling van sociale en psychische problematiek (Coll, Cutler, Thorbo, Haas, & Powell, 2009). Een van de mogelijke verklaringen hiervoor is dat dove kinderen anders communiceren en denken dan horende kinderen, waardoor ze moeilijkheden ervaren in hun socialisatie (Wilkens & Hehir, 2008). Socialisatie is het proces waardoor men de regels en patronen die bij een specifieke cultuur horen, leert en internaliseert. Bijvoorbeeld de normen ten aanzien van wat men wel en niet behoort te zeggen in bepaalde situaties (Matsumoto, 2000). Voor dove kinderen is dit lastig omdat dove kinderen minder toegang hebben tot informatie die

verbaal gecommuniceerd wordt, hetgeen de socialisatie beperkt (Rachford & Furth, 1986).

Hieronder worden enkele theorieën over de sociale ontwikkeling toegelicht waarvan de eerste oorsprong vindt in de psychoanalytische stroming volgens Sigmund Freud. Freud richtte zich met name op de innerlijke mens (Nash & Hay, 2003). De neo-Freudiaan Erikson heeft de psychoanalytische gedachtegang verder ontwikkeld en heeft hierbij de aandacht gelegd op de sociale ontwikkeling. Daarna worden twee leermethodes besproken van de behavioristische stroming. De klassieke conditionering, waarbij leren door ervaring van impulsen en reflexen belangrijk is en de operante conditionering, waarbij het aanleren van gedrag op grond van consequenties van het gedrag belangrijk is (Alblas, 2008). Hierna zal de hechtingstheorie van Bowlby (1969) geanalyseerd worden. Dit is één van de regerende theorieën over de sociale ontwikkeling, die een zodanig evenwicht creëerde tussen de Psychoanalytische theorie en het Behaviorisme, dat het onderzoek op sociale ontwikkeling hierdoor al meer dan dertig jaar geïnspireerd wordt (Waters & Cummings, 2000; Nash & Hay, 2003). Als laatste worden de theorieën van Bronfenbrenner en Bandura besproken. Bronfenbrenner gaat er vanuit dat de omgeving een grote rol speelt bij de ontwikkeling van het gedrag van het kind (Eldering, 2008). Bandura legt de focus op leren door observeren via de sociale leertheorie (Bandura, 1997).

Freud interpreteert abnormaal of verstoord gedrag als gevolg van het onvermogen om conflicten binnen een bepaalde psychoseksuele fase op te lossen. Het gevolg daarvan is een stagnatie van de ontwikkeling. Hiervoor bestaan verschillende oorzaken, waaronder te veel gratificatie, angst voor de overgang naar de volgende fase en fysieke en psychische factoren (Webber & Plotts, 2007). Erikson breidt deze fasen verder uit waarbij er een grotere nadruk op het sociale aspect komt te liggen. Volgens de theorie van Erikson, worden de vaardigheden om sociale netwerken op te bouwen gegenereerd op basis van ervaringen uit het verleden. Er worden acht stadia in de ontwikkeling van het individu verondersteld, van de geboorte tot latere leeftijd. Bij elke fase hoort een specifiek psychosociaal conflict dat het individu moet oplossen door middel van interactie binnen een specifieke context of met een belangrijke ander. Door het oplossen van deze conflicten ontstaan nieuwe sociale vaardigheden en neemt de rijping toe (Rennemark & Hagberg, 1997; Rosenthal, Gurney, & Moore, 1981).

Erikson benoemd vijf psychosociale ontwikkelingsstadia die kinderen doorlopen gedurende de basisschoolleeftijd. Deze stadia worden als volgt toegelicht. Basisvertrouwen versus wantrouwen: de hechtingsrelatie met de moeder is een voorwaarde voor het ontwikkelen van basisvertrouwen (Rosenthal et al., 1981; Capps, 2004). Zoals eerder beschreven verbleven dove kinderen in de jaren tachtig grotendeels in het internaat. Deze omstandigheden beïnvloedden de hechtingsrelatie tot de moeder

door het geringe aantal contact momenten. Autonomie versus schaamte en twijfel: door middel van exploratie ontwikkelt het kind autonomie en zelfbeheersing (Rosenthal et al., 1981; Capps, 2004). Het dove kind heeft een andere manier van exploreren dan zijn horende leeftijdsgenoten aangezien het minder mogelijkheden heeft tot communicatie en dus ook minder toegang tot informatie die essentieel is voor exploratie (Norden, 1981). Initiatief versus schuld: gedurende deze fase staan er twee onderwerpen centraal, namelijk eigen initiatief en rivaliteit met anderen (Rosenthal et al., 1981; Capps, 2004). Omdat het kind beperkt is, kan verondersteld worden dat het moet opboksen tegen zijn horende leeftijdsgenoten. Bedrijvigheid versus minderwaardigheid: deze fase draait om het eigen maken van de normen van de maatschappij. Normen die betrekking hebben op het ontwikkelen van discipline, taakgerichtheid en samenwerking (Rosenthal et al., 1981; Capps, 2004). Het dove kind wordt beperkt in zijn socialisatie en zal het daarom lastiger vinden om zich de ongeschreven spelregels van de cultuur eigen te maken. (Antia & Kreimeyer, 2002, in Marschark & Spencer, 2003). Identiteit versus rolverwarring: processen van in- en exclusie zorgen in deze fase voor het vormen van een eigen identiteit (Rosenthal et al., 1981; Capps, 2004). Om bij een groep te horen is het essentieel om te begrijpen wat een ander denkt en ervaart. Dove kinderen ervaren hier beperkingen in omdat ze subtiele informatie van de interactie niet oppikken. (Rieffe, Meerum & Terwogt, 2000; Russel et al., 1998). Erikson's theorie stelt dat de persoonlijkheid, waardoor we onszelf en anderen waarnemen, gevormd wordt door het opdoen van ervaringen tijdens de sociale interactie (Rennemark & Hagberg, 1997). De communicatie problemen tussen doven en horende kinderen kunnen interfereren met sociale interactie en sociale ontwikkeling, met als gevolg dat de ontwikkelingsstadia later bereikt worden. Dit zorgt voor een vertraagde sociale ontwikkeling en kan leiden tot eenzaamheid en sociaal isolement (Isrealite, Ower, & Goldstein, 2002).

Tijsseling (2006) stelt dat in de eerste drie levensjaren van het kind, doofheid geen belemmering voor de ontwikkeling hoeft te zijn mits men er rekening mee houdt dat het dove kind meer visueel ingesteld is (Tijsseling, 2006). Tijdens het eerste jaar van het leven speelt het kijken een grote rol in de communicatie voor alle kinderen. Dove baby's zijn daarom in staat op dezelfde manier te communiceren als horende baby's (Norden, 1981). Als het kind net geboren is, leert het automatisch en onbewust alleen nog door ervaring van impulsen en reflexen. Auditieve communicatie speelt dan nog geen cruciale rol. Deze manier van leren noemt men ook wel emotieleren of de klassieke conditionering van Pavlov (Alblas, 2008). Door middel van emotie leren koppelt het kind gebeurtenissen of impulsen aan reflexen of responsen. Dit proces wordt ook wel beschreven als het associëren van neutrale stimuli met natuurlijke stimuli, hetgeen eenzelfde reactie uitlokt. De auditieve beperking gaat een grotere rol spelen in het leven van het dove kind op de leeftijd dat horende kinderen beginnen met praten. Het

interpreteren van auditieve signalen is voor het dove kind extreem moeilijk en wordt een obstakel in de communicatie (Norden, 1981). Waar het bij klassieke conditionering gaat om het geven van emotionele betekenissen aan situaties, betreft operante conditionering het aanleren van gedrag op grond van de consequenties hiervan. Elk gedrag kan worden aangeleerd als de omgeving het gedrag beloont en de koppeling tussen het gedrag en de consequentie duidelijk is (Alblas, 2008). Operante conditionering wordt veel toegepast bij het manipuleren en aanleren van gepast gedrag en het afleren van onaangepast gedrag (Wicks-Nelson & Israel, 2009). Doordat dove kinderen door de auditieve beperking in het dagelijks leven informatie missen, is het lastiger om de nuances en verbanden die men middels operante conditionering probeert aan te leren op te pikken.

Naarmate het kind ouder wordt zullen meer factoren een rol gaan spelen bij het leren en ontwikkelen van inzichten en gedrag. Men refereert hier aan cognities. Uit onderzoek naar de samenhang tussen cognitie en gedrag blijkt dat men vanuit ervaringen concepten of schema's vormt die deze ervaringen representeren en dat men deze opslaat in het geheugen. Deze concepten of cognities bepalen vervolgens de verwachtingen en kijk op de wereld van het kind. Cognities bestaan uit gedrag, emoties en sociale factoren die naar mate het kind ouder wordt een steeds grotere rol gaan spelen in het leerproces (Alblas, 2008; Wicks-Nelson & Israel, 2009). De cognities die gevormd worden zijn afhankelijk van de omgeving en de ervaringen die het kind opdoet. Of het dove kind opgroeit in een horende omgeving of niet zal derhalve de ontwikkeling beïnvloeden (Tijsseling, 2006). Meerdere studies hebben aangetoond dat kinderen met dove ouders zich beter ontwikkelen op sociaal en taalgebied dan kinderen met horende ouders (Powers, 2003). Men vermoedt dat dove kinderen met horende ouders een groter risico lopen om sociale en emotionele problemen te ontwikkelen dan dove kinderen met dove ouders omdat horende ouders nooit vloeiend zullen leren gebaren (Mitchell & Karchmer, 2004). Meer dan 90% van de dove kinderen groeit op in een gezin waarin alle andere gezinsleden horend zijn en spraak het communicatie middel betreft. Aangezien het dove kind niet in staat is om auditieve signalen waar te nemen en te interpreteren (Norden, 1981), is het op een bepaalde manier een eenling binnen het gezin (Tijsseling, 2006). Greenberg geeft aan dat het erg belangrijk is dat de ouders zich zo snel er op instellen dat het kind doof is en dat een goede communicatie met het dove kind belangrijk is (Snel hulp nodig voor doven met psychische problemen, Woord en Gebaar, 1986, 1). De gebrekkige communicatie tussen kind en gezin heeft dan een (negatieve) invloed op de sociale ontwikkeling en het zelfbeeld van het kind want door de communicatie met anderen leert het kind immers zijn sociale omgeving en zichzelf kennen (Norden, 1981).

Een fundamentele manier van leren betreft leren door observatie, omschreven door Bandura als de sociale leertheorie (Bandura, 1997). Een grote reeks gedragingen

kan eigen gemaakt worden door observatie van de impact en uitkomst van andermans gedrag. Hierdoor leert men het eigen gedrag te verfijnen (Bee & Boyd, 2002). Bij deze manier van leren zijn vele cognitieve processen betrokken. Het gedrag moet geobserveerd worden, waarna deze informatie vervolgens moet worden gecodeerd, georganiseerd en opgeslagen (Wicks-Nelson et al., 2009). Doordat het voor een doof kind lastiger is om alle signalen uit zijn sociale omgeving op te merken en te verwerken heeft het meer uitleg nodig. Hierdoor wordt de sociaal-emotionele ontwikkeling mogelijk vertraagd (Vogel-Walcutt, 2011). Bij het oppikken van sociale signalen en het inzichtelijk maken van gedrag, is het van belang dat het kind begrijpt welke motieven en emoties hiermee gemoeid zijn. Deze vaardigheid wordt ook wel de 'Theory Of Mind' genoemd. Greenberg ziet dit als een belangrijke vaardigheid. Het dove kind moet gestimuleerd worden om onafhankelijk te denken. Daarnaast moet het dove kind zichzelf en andere mensen kunnen begrijpen, zodat het dove kind een gezonde dove identiteit kan ontwikkelen ("Snel hulp nodig voor doven met psychische problemen", *Woord en Gebaar*, M. T. Greenberg, 1986, 1). Het project PATHS: Providing Alternative THinking Strategies (verschaffen van verschillende denkstrategieën) van Greenberg richt zich onder andere op leren gevoelens te begrijpen, ermee om te gaan, begrip te krijgen voor het gedrag van anderen en te leren inzien welke invloed het eigen gedrag heeft op anderen. Kinderen leren dat andere mensen ook gevoelens hebben en dat ze daar rekening mee moeten houden. De noodzaak om met anderen rekening te houden moet worden ingezien. Hiermee hebben dove kinderen moeite, omdat dove kinderen weinig ervaring hebben in het begrijpen wat anderen voelen en denken. Dove kinderen hebben moeite met het aanvoelen van, waarom anderen bepaalde dingen anders ervaren en het zien van de emotionele gevolgen van het eigen gedrag. Het is een relatief nieuwe methode waar veel aandacht voor is, maar dat nog niet wordt toegepast op de doveninstituten (Rita Bruning, "Dove kinderen moeten leren zelfstandig te denken", *Woord en Gebaar*, 1986, 4; M. T. Greenberg, "PATH projekt", *Van Horen Zeggen*, 1986, 34)

Op peuterleeftijd beginnen kinderen te begrijpen dat mensen, inclusief het kind zelf, in het bezit zijn van een "mind" die bestaat uit verschillende facetten zoals geloven, willen, voelen en dat deze facetten aan elkaar gerelateerd zijn (Russel, et al., 1998). In de praktijk betekent dit dat de 'mind' een vaardigheid betreft waardoor men in staat is het gedrag van anderen te voorspellen, te verklaren en te manipuleren. Hierdoor is de mens in staat tot sociale interactie en communicatie met anderen (Brown, Donelan-McCall, & Dunn, 1996). Uit onderzoek blijkt dat dove kinderen een achterstand laten zien ten opzichte van horende kinderen met betrekking tot de ontwikkeling van de 'mind'. Deze achterstand wordt wederom verklaard door het idee dat dove kinderen minder mogelijkheden hebben om van de gedachtegang van anderen te leren doordat dove kinderen beperkt zijn in het oppikken van informatie, signalen en feedback. Daarnaast is

het uiten van eigen gedachten en ideeën in een horende omgeving voor hen lastig (Rieffe et al., 2000; Russel et al., 1998).

Onderzoek toont aan dat dove kinderen vaker dan gemiddeld kampen met een laag psychisch welbevinden en dat gezinnen met dove kinderen een verhoogd stressniveau ervaren (Rietveld- van Wingerden et al., 2010). Het verhoogde stressniveau van ouders hangt samen met de ontwikkeling van sociaal- emotionele problemen bij dove kinderen. Om dit te voorkomen is het van belang om ouders te ondersteunen en adviseren middels vroege interventie. Als ouders beschikken over persoonlijke en sociale hulpbronnen is er een aanzienlijk lagere stress niveau bij de ouders en voor minder sociaal-emotionele problemen bij dove kinderen (Hintermair, 2006). Hierdoor kan een warme en continue relatie ontstaan tussen kind en ouder en kunnen ouder en kind een hechtingsrelatie opbouwen (Bretherton, 1992). Dit maakt het mogelijk voor ouders de opvoeding zo optimaal mogelijk laten verlopen.

Op basis van beschikbare onderzoeksliteratuur over kinderen in instellingen heeft Bowlby (1969), de grondlegger van de hechtingstheorie, geconcludeerd dat een warme, intieme en continue relatie tussen moeder en kind essentieel is, om geestelijk gezond te ontwikkelen. Volgens de hechtingstheorie heeft een kind behoefte aan een betrokken en zorgzame hechtingsfiguur die een gezonde ontwikkeling bevordert (Bretherton, 1992; Bretherton, 1997; Weber, 2003). De theorie stelt dat baby's sociaal zijn vanaf de geboorte en dat in de loop van het eerste jaar het hechtingsgedrag op een bepaalde persoon, of een klein aantal individuen wordt gericht (Bretherton, 1997). Het ouderlijk gezin is de plek waar het kind in de eerste jaren van zijn leven belangrijke primaire hechtingsrelaties ontwikkelt (Tijsseling, 2006). Ondanks de uitdagingen van de doofheid moet het dove kind zijn eerste relatie met de ouders aangaan. Deze relatie zal een belangrijke voorspeller zijn van het succes van latere relaties. Net als bij een horend kind, zal het succes van het dove kind in het functioneren binnen zowel de doven als horende gemeenschappen bestaan door sociale relaties (McKinnon, Moran & Pederson, 2004). Volgens Bowlby heeft de hechtingsfiguur verplichtingen naar het kind deze omvatten: nabijheid van de hechtingsfiguur, een veilige haven en een veilige basis. Nabijheid van de hechtingsfiguur is belangrijk in tijden van nood en bij het ervaren van verdriet bij een scheiding van de hechtingsfiguur. Een fysieke en emotionele veilige haven zijn belangrijk, omdat hechtingsfiguren een bron van steun en geruststelling zijn. Een veilige basis is belangrijk, omdat het kind de omgeving kan verkennen vanuit een veilige omgeving. Hierbij kunnen kinderen de eigen vaardigheden en persoonlijkheid ontwikkelen. Door het vervullen van deze functies door de hechtingsfiguur ontstaat er veilige hechting. De sociale ontwikkeling van een kind wordt dus sterk beïnvloed door het gedrag van de ouders (Mikulincer, Shaver, & Pereg, 2003; Weber, 2003).

In de hulpverlening en het onderwijs aan dove kinderen komt steeds meer het besef hoe belangrijk de invloed van het gezin is op de ontwikkeling van het dove kind. Er wordt steeds vaker gezinsgericht gewerkt, met als doel ouders zelfbewuster te maken in de rol als opvoeder en minder afhankelijk te maken van professionals (Tijsseling, 2006). Bowlby laat zien dat de ouders een belangrijke rol spelen bij hechting. Uit de onderzoeken van Bowlby komt een verband naar voren tussen kwetsbaarheid voor psychische stoornissen en de kwaliteit van hechting (Kievit et al., 2009). De hechting wordt gevormd op basis van de ervaringen met ouders en verzorgers. De responsiviteit van ouders speelt daarbij een belangrijke rol. De mate van hechting beïnvloedt onder andere de emotionele beleving van relaties, de cognitieve stijl van het kind en het vermogen tot reflectie (Nicolai, 2001). Concluderend is hechting is een belangrijk proces voor de sociale ontwikkeling van dove en horende kinderen. Dove kinderen gaan al vroeg naar een internaat en missen vaak deze belangrijke hechtingsrelaties.

Dove kinderen zijn in staat om de grammatica van gebarentaal al in de vroege kindertijd te verwerven. Bij dove kinderen van dove ouders begint dit proces al op vroege leeftijd. Echter, de meerderheid van de dove kinderen heeft horende ouders die vaak pas na de diagnose beginnen met het leren van gebarentaal. De eerste levensjaren van dove kinderen en hun horende ouders kunnen door onvoldoende communicatie mogelijkheden zorgen voor een tijd van intense emoties en frustraties. Hierdoor zullen veel dove kinderen van horende ouders al op jonge leeftijd een achterstand hebben in het verwerven van sociale vaardigheden in vergelijking met dove kinderen van dove ouders (McKinnon et al., 2004; Hermans, Knoors & Verhoeven, 2010). Dove kinderen gingen in de jaren tachtig al vroeg naar internaten, waardoor er geen vertrouwensverband ontstaat tussen kind en ouder en de hechting niet kan plaatsvinden met de ouders.

Bronfenbrenner (1977) gaat er in zijn sociaal ecologisch model vanuit dat de omgeving waarin kinderen opgroeien en de interacties tussen de omgevingen, grote invloed heeft op de ontwikkeling en het gedrag van het kind en met name de persoonlijkheidsontwikkeling. Het systeem bestaat uit vier in elkaar grijpende systemen: het microsysteem, het mesosysteem, het exosysteem en het macrosysteem. Een microsysteem is het geheel van relaties tussen een jeugdige en zijn omgeving. Het gezin is het belangrijkste microsysteem van een kind (Eldering, 2008). Dove kinderen die niet opgroeien in een gezin, missen mogelijk dit belangrijkste microsysteem, waardoor de persoonlijkheidsontwikkeling van het kind onevenwichtig kan verlopen. Dove kinderen in instituten laten een lager niveau van sociale aanpassing zien in vergelijking met dove kinderen in regulier onderwijs (Musselman, Mootilal & MacKay, 1996). Er zijn ook andere nadelen aan onderwijs in de instituten. Dove kinderen gaan al op jonge leeftijd, namelijk vanaf drie jaar, naar de voorschool. Hierdoor loopt het dove kind risico gedurende de jonge kinderjaren het essentiële contact met de ouders te missen, waardoor het

schoolmilieu als belangrijkste milieu wordt gezien. Als gevolg hiervan kunnen dove kinderen een onevenwichtige persoonlijkheidsstructuur ontwikkelen (Rietveld-van Wingerden & Tijsseling, 2010).

Het doel van onderwijs in instituten is het bevorderen van academische en sociale integratie van dove kinderen. De sociale ontwikkeling van dove kinderen verloopt niet optimaal. Dove kinderen groeien overwegend in een horende samenleving op. De middelen die dove kinderen hebben om te communiceren met anderen zijn vaak beperkt (Rieffe et al., 2000). Daarnaast komt uit het onderzoek "Doven in Nederland: Onderzoek naar de leefsituatie van volwassen doven" naar voren dat 75 % van de doven vindt dat de overgang van de dovenschool naar de horende maatschappij moeizaam verloopt (Dina Swaans en Piet Breed, "Onderzoek moet een begin zijn", *Woord en gebaar*, 1986, 5). Uit onderzoek naar de sociale interactie tussen slechthorende kinderen en horende kinderen in een reguliere school blijkt dat slechthorende kinderen moeite hebben met het maken en onderhouden van vriendschappen (Israelite et al., 2002). Interacties tussen doven en horenden zijn cruciaal voor de ontwikkeling van sociale vaardigheden. Zonder deze interacties ontstaan er problemen bij het aangaan en onderhouden van vriendschappen, conflicthantering, sociale taal en andere sociale vaardigheden die ook van belang zijn bij de socialisatie in de volwassenen wereld (Antia & Kreimeyer, 2002). Deze tekortkoming kan leiden tot minder mogelijkheden tot communiceren en problemen opleveren met het aangaan van relaties. Het gevolg hiervan is dat de mogelijkheden om sociaal gedrag te verwerven door middel van interactie hierdoor beperkt wordt en isolatie kan ontstaan. (Antia & Kreimeyer, 1997). Bij isolatie wordt er gesproken van externe en interne factoren. De externe factoren zijn onder andere comorbide beperkingen, psychische problemen, antisociale relaties, afwijkende normen en waarden en overbescherming van de horende wereld. Onder de interne factoren die kunnen leiden tot isolatie vallen een sociaal onvermogen om te communiceren met andere dove of horende mensen, sociale terugtrekking, een laag zelfbeeld, een niet accepterende houding ten opzichte van de eigen doofheid en een gebrek aan zelfvertrouwen (Backenroth, 1986).

Dove kinderen in regulier onderwijs hebben vaker een lager gevoel van eigenwaarde en voelen zich eenzamer dan dove kinderen in instituten. In instituten hebben dove kinderen vaak een vriendengroep (Charlson, Strong & Gold, 1992).

Hieruit vloeit de volgende probleemstelling: Dove kinderen hebben weinig contact met de buitenwereld en ondervinden moeilijkheden in relaties met anderen. Hierdoor ontwikkelen de sociale vaardigheden onvoldoende waardoor er problemen ontstaan met de sociale contacten en de sociale ontwikkeling niet optimaal verloopt. De vraagstelling die daarbij geformuleerd is, is als volgt geformuleerd: "Wat is de relatie tussen de visie van de twee onderzochte doveninstituten ten aanzien van de sociale ontwikkeling van doven, in relatie tot de achtergrond van de instituten?"

Onderzoeksopzet

In dit onderzoek wordt er gekeken naar de visie van de twee instituten, het GI en het IvD, ten aanzien van de bevordering van sociale ontwikkeling. De nadruk wordt gelegd op het bevorderen van de relaties tot anderen. Hierbinnen wordt gekeken wat de instituten in de periode 1980-1990 deden om de voorwaarden te scheppen voor dove kinderen om de relaties met anderen aan te gaan. Binnen het kader sociale integratie en emancipatie van doven wordt in dit onderzoek gekeken naar de relatie tussen de achtergrond van een instituut en de visie ten aanzien van de sociale ontwikkeling van dove kinderen. Om deze vraag te beantwoorden zal er een vergelijking gemaakt worden tussen het GI en IvD. De verwachting is dat er geen verschillen in visie te ontdekken zijn. Dit door de overeenkomstige methoden en doelen van beide instituten in een multiculturele pluralistische seculiere samenleving waarbinnen religie niet meer doorslaggevend is.

De vraagstelling is als volgt geformuleerd: "Wat is de relatie tussen de visie van de twee onderzochte doveninstituten ten aanzien van de sociale ontwikkeling van doven, in relatie tot de achtergrond van de instituten?" De vraagstelling wordt benaderd vanuit twee onderzoeksvragen:

"Wat is de visie van het IvD ten aanzien van het aangaan van sociale relaties?" en; "Wat is de visie van het GI ten aanzien van het aangaan van sociale relaties?".

De hypothese is dat er geen verschillen zijn in visie ten aanzien van de sociale ontwikkeling die te verklaren zijn door de achtergrond van het instituut.

Door te reflecteren op de achtergronden van de instituten en visies ten aanzien van sociale ontwikkeling, kan men bewuste keuzes maken in huidig beleid. De maatschappelijke relevantie is om aan te tonen dat een achtergrond van een instituut onbewust kan meespelen in de besluitvorming van de instituten, ondanks dat we in een seculiere pluralistische multiculturele samenleving leven. Wetenschappelijk is dit onderzoek relevant, omdat de kennis die wordt verworven gebruikt kan worden voor nieuwe theorievorming en toekomstig onderzoek. Uit dit onderzoek komt naar voren of de achtergrond van een instituut een rol speelt in de visie ten aanzien van sociale ontwikkeling. Hier kan bij toekomstig onderzoek rekening mee worden gehouden. De belangrijkste begrippen worden als volgt gedefinieerd. Dove en slechthorende mensen: iemand die doof is heeft een auditieve beperking. Het succesvol verwerken van talige informatie is niet mogelijk, waardoor er geen auditief gesprek kan plaatsvinden. Dit is zowel met een hoortoestel als zonder een hoortoestel het geval. Iemand die slechthorend heeft voldoende restgehoor om met gebruik van een hoortoestel talige

informatie succesvol te verwerken. Hierdoor is een auditief gesprek mogelijk (Brill, MacNeil, & Newman, 1986). Sociale ontwikkeling: bedoeld wordt de ontwikkeling van sociaal gedrag en sociale cognities. Sociaal gedrag is al het gedrag dat gericht is op anderen. Sociaal gedrag is een breed begrip. Hoewel sociaal gedrag direct in het oog springt is er wel opvallend weinig theoretische onderbouwde informatie waarin uitgelegd wordt wat sociaal gedrag precies is. Het meeste onderzoek naar sociaal gedrag richt zich op drie aspecten: de relaties met anderen, de wenselijkheid van gedrag en spelgedrag (Kievit, Tak, & Bosch, 2009).

Er is voor de periode 1980-1990 gekozen, omdat er toen meer aandacht was voor de sociale ontwikkeling van doven. Al voor deze periode wordt aangetoond dat tien tot twaalf procent van de dove kinderen ernstige sociale problemen heeft. Dit cijfer is veel hoger dan bij de algemene bevolking (Vernon, 1969; Rodda, 1974, zoals geciteerd in Matson, Macklin, & Helsel, 1985). Ondanks deze gegevens zijn er tot dan toe nog geen methodes ontwikkeld voor een effectieve behandeling (Hirshoren & Schnittier, 1979). In de jaren tachtig worden hiervoor wel methodes ontwikkeld. Voorbeelden hiervan zijn de Matson Evaluation of Social Skills With Youngsters (MESSY) en de AML Behavior Rating Scale (Matson, Macklin, & Helsel, 1985).

Onderzocht zal worden wat de twee instituten in de periode 1980-1990 deden om voorwaarden te scheppen voor de sociale ontwikkeling van dove leerlingen. Er wordt ook gekeken of de achtergronden van de instituten van invloed zijn op deze voorwaarden. Dit zal onderzocht worden door middel van bronnenonderzoek. De data voor dit onderzoek bestaat uit jaarverslagen en beleidsplannen van het katholieke instituut en het openbare instituut. Daarnaast wordt de volgende data onderzocht: het vaktijdschrift van Simea, "*Van Horen Zeggen*", het tijdschrift van en voor doven: "*Woord en gebaar*", en het instituutstijdschrift "*De Vriend*" (IvD). Het kenmerk wat onderzocht zal worden is de visie ten aanzien van sociale ontwikkeling.

Ten einde de vraagstelling te beantwoorden zijn jaarverslagen van het IvD verzameld en gecodeerd middels de Grounded Theory. Zoals besproken is er een selectie gemaakt uit de beschikbare tijdschriften "*De Vriend*" en "*Onze Vriend*". "*De Vriend*" is een instituutstijdschrift dat één keer per maand werd gepubliceerd om ouders te informeren. Het tijdschrift bevat actuele informatie en nieuws rondom de school, aangevuld met berichtgeving uit het buitenland. Ook is er gebruik gemaakt van het tijdschrift van de Federatie van Nederlandstalige Dovenverenigingen sinds 1938 genaamd "*Onze Vriend*". Door de geschiedenis heen heeft dit tijdschrift verschillende namen gedragen en tegenwoordig heeft het de naam "*Fevlado*". Het eerste nummer is uitgebracht door de Broeders van Liefde in Gent onder de naam "*Ons Blad*". Het blad bevat nieuws uit de dovenwereld. Het is een tijdschrift van doven voor doven wat zowel in België als in Nederland wordt uitgegeven (Degryse & Beelaert, 2008). Middels de

jaarverslagen en de beschikbare tijdschriften is er getracht een beeld te schetsen van de visie van het IvD.

Helaas was het onmogelijk om de jaarverslagen van het GI uit 1980-1990 te bestuderen, daar deze niet beschikbaar zijn. In 2009 is Kentalis ontstaan uit de fusering van het GI met het IvD en het Sint Marie Instituut. In dit proces zijn deze jaarverslagen verloren gegaan. Door deze beperking moest een beeld geschetst worden middels de informatie die voorhanden was in de tijdschriften en vaktijdschriften uit de desbetreffende periode. *"Woord en Gebaar"* is een onafhankelijk dovenblad. Het blad komt eens per maand uit. Er staan interviews, advertenties, ingezonden brieven en columns van vaste schrijvers in. Daarnaast is er een jongerenpagina en wordt het laatste nieuws vermeld. Dit tijdschrift is er om op de hoogte te blijven van wat zich in de dovenwereld afspeelt (Nederlandse Dovenraad, 2012). In het vakblad *"Van Horen Zeggen"* is er groot aanbod van artikelen over zorg en onderwijs gericht op slechthorenden, doven en communicatief beperkten. Het blad volgt de actuele ontwikkelingen op de voet. Daarnaast vertaalt *"Van Horen Zeggen"* wetenschappelijk onderzoek naar de dagelijkse praktijk (Vereniging Simea, 2012).

Voor de analyse van de data wordt gebruik gemaakt van de Grounded theory. Het doel van deze theorie is het zichtbaar maken van patronen door het coderen van data. Door middel van coderen wordt er structuur aangebracht aan de bronnen. Hiermee kan gevonden worden wat er centraal staat in de data. Door deze patronen te vergelijken wordt er een uitspraak gedaan over de rol van de achtergronden van de instituten in de visie ten aanzien van sociale ontwikkeling. Er is voor de grounded theory gekozen, zodat er betekenissen gevonden kunnen worden. Er wordt gezocht naar verklaringen in termen van waarden (Robson, 2002). Door het coderen van de data volgens deze theorie is er tot vijf kernlabels gekomen die kenmerkend zijn voor de sociale ontwikkeling, namelijk: integratie, communicatie, omgeving, sociale vaardigheden en zelfbeeld. Er is tot deze kernlabels gekomen door de frequentie van de labels in de data en de relatie van de kernlabels tot de sociale ontwikkeling. Bij het labelen is het belangrijk om zo dicht mogelijk bij de oorspronkelijke tekst te blijven (Baarda, de Goede, & Teunissen, 2009). Een voorbeeld hiervan is:

"Gebarentaal is veel meer dan zomaar een taal. Gebaren zijn ook een middel om de gevoelens uit te drukken" (Onze Vriend, 1981, Psychologische redenen om gebarentaal te verwerpen, 41).

Dit citaat valt onder het label communicatie. Communicatie speelt een prominente rol in de sociale ontwikkeling en is daardoor relevant om te labelen.

Met validiteit wordt bedoeld bestuderen wat men claimt te bestuderen en tot conclusies komen die geldig zijn, gezien de data die beschikbaar zijn (Bergsma, 2003). Om de validiteit van dit onderzoek te waarborgen en te vergroten zal er gebruik worden gemaakt van triangulatie oftewel het raadplegen van meerdere gegevensbronnen (Devers, 1999; Kievit et al., 2009). Ook zal er tussentijds getoetst worden op mogelijke foutieve interpretaties van de onderzoekers en zo nodig nieuwe data verzameld worden. Uiteindelijk zal er gekeken worden naar alternatieve verklaringen voor de onderzoeksresultaten. In pure zin wordt er met betrouwbaarheid bedoeld dat data objectief geïnterpreteerd moet worden, want dan zijn de data vrij van vooroordelen, veronderstellingen en toevallige factoren (Bergsma, 2003; Robson, 2002). Interpretatie is nooit volledig objectief. Deze tekortkoming wordt gecompenseerd door de verschillende visies van de onderzoekers. Dit wordt ook wel intersubjectiviteit genoemd. Door de labels die gecodeerd zijn onderling met elkaar te vergelijken, streven de onderzoekers naar subjectieve overeenstemming (Baarda, et al., 2009). Door transparant te zijn in het proces van labelen is het onderzoek herhaalbaar. Dit verhoogt de intersubjectiviteit (Tijmstra & Boeije, 2011). Er moet bij dit onderzoek ook rekening worden gehouden met anachronisme. Dit houdt in dat hedendaagse begrippen niet van toepassing zijn op situaties in de historische context, als deze begrippen destijds een andere inhoud hadden. Een voorbeeld hiervan is de naam van het Instituut in Sint Michielsgestel. Voor 1960 was dit "Instituut voor Doofstommen", daarna is het "Instituut voor Doven" geworden. Op het moment dat na 1900 nog de naam "Instituut voor Doofstommen" gebruikt wordt om te refereren naar het Instituut, is er sprake van anachronisme.

De intentie is om het onderzoek op een ethisch verantwoorde en respectvolle manier uit te voeren zoals omschreven in de codes of ethics (Copy of American Association of Public Opinion Research of Code of Professional Ethics, 2005 zoals geciteerd in Neuman, 2012). Om plagiaat te voorkomen zal ten alle tijden de bron van de gebruikte data vermeld worden en zal de manier van data vergaring transparant zijn. Tijdens dit onderzoek wordt er alleen gebruik gemaakt van data die openbaar beschikbaar zijn. Mocht er onverhoopt toch nog sprake zijn van data die mogelijk de privacy van een persoon schendt dan zal alle identificerende informatie worden weg gelaten, zodat de anonimiteit gewaarborgd wordt. Tijdens dit onderzoek wordt er alleen gebruik gemaakt van data die openbaar en beschikbaar zijn. Mocht er onverhoopt toch nog sprake zijn van data die mogelijk de privacy van een persoon schendt, dan zal alle identificerende informatie worden weg gelaten, zodat de anonimiteit gewaarborgd wordt. Tijdens het onderzoek zal alle relevante data gebruikt worden om tot betrouwbare en valide resultaten te komen.

Resultaten

Uit de resultaten blijkt dat tegen de verwachting in de visies van de twee instituten niet als statische begrippen vast omschreven op papier staan maar dat deze visies terug te vinden zijn in de standpunten die de instituten in nemen. Naast de achtergrond van de twee instituten zijn er verschillende omstrede thema's binnen de dovenwereld, die nauw verweven zijn met de sociale ontwikkeling en de eerdere besproken theorieën. Deze thema's zijn bepalend geweest voor de visie van de instituten in de desbetreffende tijdsperiode en worden in het onderzoek nader toegelicht. De onderzoekers zijn tot de thema's gekomen, doordat deze frequent terugkomen in de onderzochte data. Door de overeenstemming in data en gemeenschappelijke kenmerken ontstaan de volgende thema's: integratie, communicatie, omgeving, sociale vaardigheden en zelfbeeld.

Visies en achtergronden van de instituten

Om de onderzoeksvraag te beantwoorden is er in eerste instantie gekeken naar de visie van beide instituten. De verwachting is dat deze eenduidig en helder omschreven staat in de documentatie van de desbetreffende instituten. Er is echter vastgesteld dat dit niet het geval is. De achtergronden van de instituten spelen een belangrijke rol in de visie. Het IvD is opgericht vanuit katholieke gedachtegoed. De katholieke identiteit speelt derhalve een prominente rol binnen het instituut.

"De katholieke grondslag zal zodanig gekoncretiseerd moeten zijn, dat deze herkenbaar is in de zingeving van het menselijk bestaan; de relatie tussen geloof, waarden en normen; in het personeel en benoemingsbeleid; ook in het schoolwerkplan, het internaatwerkplan en niet te vergeten in de handelingsplannen"¹.

Het doel van het IvD is in eerste instantie goede christenen op te voeden en de katholieke identiteit te behouden². Dit is zichtbaar in de beschermende manier van

---

¹ Instituut voor Doven, "Intern Jaarverslag 1984", 1985. Archief Koninklijke Kentalis Groep locatie Sint Michielsgestel. 15.

² Nederlandse Dovenraad, "Tevredenheid over besluit maatschappelijk werk", *Woord en Gebaar* 10 (1988) jaargang 8; Nederlandse Dovenraad, "Geschiedenis van Madido", *Woord en Gebaar* 10 (1989) jaargang 9: 11-12; Nederlandse Dovenraad, "Instituten in principe akkoord: Madido kan beginnen met maatschappelijk werk", *Woord en Gebaar* 8 (1988) jaargang 8: 1; Nederlandse Dovenraad, "Rechtstreeks kaderblad zomer", *Woord en Gebaar* (1989) jaargang 9: 9-10.

opvoeden van het instituut waarbij de katholieke gebruiken worden nageleefd zoals zichtbaar in de onderstaande ervaring.

"Het laatste jaar dat ik op instituut in St Michielgestel zat vond ik erg moeilijk. Het onderwijs voor meisjes en voor jongens was toen nog strikt gescheiden. Daar werd ik opstandig van: alleen maar meisjes om me heen. En er waren geen horenden. Het leven op het instituut was zo beperkt. Ik voelde me opgesloten en wilde meer weten van de wereld om me heen. Je moet leren wat goed en slecht is en leerde je niet goed op school. Je werd niet genoeg voorbereid op de maatschappij"³.

Het GI heeft als prominent doel om de dove leerlingen klaar te stomen voor de maatschappij.

"De internaatsleerlingen worden door de groepsleiding voorbereid op de overgang van de beschermende omgeving van het instituut naar de horende maatschappij"⁴.

Vanuit het fundamenteel geloof in de ontwikkelingsmogelijkheden van het kind, mits er zorg gedragen wordt voor een opvoedingsmilieu die zo optimaal mogelijk is, zet het GI rond 1977 de eerste stappen voor het integreren van dove kinderen in het regulier onderwijs.

"Sinds een aantal jaren gaat een groep leerlingen van het Koninklijk Instituut voor Doven "H. D. Guyot" te Groningen enkele uren per week naar een gewone kleuter- of lagere school"⁵.

Uit het voorgaande is opgemaakt dat de visie niet direct af te leiden is uit de jaarverslagen van de instituten. De visie wordt gevormd door de standpunten die de instituten in nemen ten aanzien van verschillende thema's die spelen in zowel de dove als de horende maatschappij. Dit onderzoek gaat verder op de verschillende thema's waardoor de visies zichtbaar zijn.

---

³ Nederlandse Dovenraad, "Gebarentaal is de makkelijkste weg kiezen", *Woord en Gebaar* 1 (1989) jaargang 9: 3.

⁴ Leo van der Heiden, "Dove Groepsleiding voor het Internaat in Groningen?", *Woord en Gebaar* 3 (1981) jaargang 1: 9.

⁵ Irene Brouwer, "Ontmoeting", *Woord en Gebaar* 10 (1982) jaargang 2: 3 ; Rita Bruning, "Integratie in het gewone onderwijs", *Woord en Gebaar* 6/7 (1983) jaargang 3: 10.

Integratie

Het perspectief op de noodzaak van de integratie van doven in de horende wereld is een aspect wat de visie ten aanzien van sociale ontwikkeling sterk beïnvloedt. Het is bepalend voor de sociale vaardigheden die het instituut belangrijk acht om te kunnen functioneren. Zoals eerder uitgelegd is het voor socialisatie essentieel om de spelregels van een cultuur eigen te maken. Het is daardoor bepalend van welke cultuur iemand onderdeel uit maakt. Als de mening is dat de dove zich zoveel mogelijk moet aanpassen aan de horende maatschappij vereist dit andere sociale vaardigheden dan als de mening is dat de dove zich vooral moet richten op emancipatie van de dove wereld. Binnen de geselecteerde tijdsperiode is de discussie rondom integratie in volle gang. Uit de data is op te maken dat binnen de dovencultuur maar ook binnen de horende maatschappij verschillend aangekeken wordt tegen het 'ideaal'. Er is een stroming binnen de dovenwereld die sterk pleit voor maximale integratie in de horende wereld en een stroming die zich hard maakt voor de eigen dovencultuur⁶. Er wordt betoogd dat de dovencultuur nodig is zodat doven zich optimaal kunnen ontwikkelen en om sociaal-emotionele problemen te voorkomen⁷. Doven zijn onderling eenvoudiger in staat om gedachten en gevoelens kenbaar te maken en dus te reflecteren op het eigen handelen. Er kan verondersteld worden dat doven dan beter in staat zijn de omschreven ontwikkelingsstadia te doorlopen doordat doven middels reflectie inzicht verwerven.

Binnen beide instituten is deze discussie zichtbaar. Uit de resultaten is op te maken dat integratie een belangrijke doelstelling is van het IvD. Het streven is regulier basisonderwijs en voortgezet onderwijs met ambulante studiebegeleiding. Dove mensen moeten gelijkwaardig geaccepteerd worden om de sociale integratie te laten slagen.

"Het volledig thuis zijn, het opgaan in het schoolleven van broertjes, zusjes en buurtkinderen en de daaruit vloeiende contacten in het sociale leven worden door de dove kinderen en hun ouders als zeer positief ervaren" ⁸.

Om tot optimale integratie te komen streeft het IvD naar relaties tussen horende en dove mensen⁹. Ook het stimuleren van sociale vaardigheden zodat dove kinderen later werkzaam kunnen zijn in de horende wereld vindt het instituut belangrijk¹⁰. Het IvD

---

⁶ Nederlandse Dovenraad, "Dovencultuur bundelen krachten", *Woord en Gebaar* 5 (1989) jaargang 9: 3 ; Nederlandse Dovenraad, "Doven sporten liefst bij dovenvereniging", *Woord en Gebaar* 12 (1989) jaargang 9: 12.

⁷ Nederlandse Dovenraad, "Dovencultuur verzwijgen", *Woord en Gebaar* 10 (1989) jaargang 9: 15.

⁸ A. van Uden, "Intergratie: omgang met horenden helpt dove pubers", *De Vriend* (1985) jaargang 76: 37.

⁹ Paulien Waayers-Engles, "Totale integratie: Optimale kansen voor zelfstandigheid", *Van Horen Zeggen* 1 (1988) jaargang 29: 17-19.

¹⁰ A. Smale, "Vorming en scholing van doven, in het bijzonder de beroeps-voorbereiding", *Van Horen Zeggen* 1 (1988) jaargang 29: 5-9.

claimt dat er geen dovenwereld bestaat¹¹. De dovencultuur wordt daarom ook niet gestimuleerd.

Het GI nam betreffende integratie het volgende standpunt in: sociale integratie, als vermogen om deel te nemen aan de wereld van de horenden en de doven¹². Het hoofd van het internaat van Groningen, Leo van der Heiden, bespreekt enkele standpunten van de visie. Ook hier wordt de nadruk op integratie met de horende wereld gelegd.

*"Het internaat wil geen surrogaatgezin zijn, maar wil wel de jongeren een zo veilig mogelijke en groeibevorderende situatie aanbieden"*¹³.

Beide instituten zijn voor de integratie van doven, maar het IvD vindt dat het alleen verwezenlijkt kan worden door de dovenwereld te ontkennen. Een uitgangspunt van het GI is dat de uniciteit van ieder mens wordt erkend. Het anders-zijn als doof persoon is een specifieke dimensie is van die uniciteit. Hiermee erkent het instituut dat dove mensen deel uit maken van twee werelden, namelijk de dovenwereld en de horende wereld¹⁴.

Ook binnen de dovenwereld bestaat er geen consensus over het onderwerp integratie. In het tijdschrift; "Woord en Gebaar" wordt een heftige discussie gevoerd tussen lezers over wie zich aan wie moet aanpassen. De horende aan de doven of andersom. Of misschien moeten beide groepen zich aanpassen¹⁵.

Communicatie

Een belangrijk onderdeel van de sociale ontwikkeling is het kenbaar maken van eigen ideeën, gevoelens en gedachten. Contact met anderen maakt ons tot mens. Contact verloopt via taal. Dit is het gebied waar dove mensen gehandicapt zijn. De woorden die een gevoel uitdrukken en juist bij menselijk contact zo belangrijk zijn, zoals lief, mooi en gezellig zijn alleen in een situatie aan te leren¹⁶. Communicatie wordt regelmatig genoemd in de data als een belangrijke factor in de sociale en emotionele ontwikkeling van het kind¹⁷. Er wordt gesteld dat veel geestelijke schade bij doven is

---

¹¹ Diana Swaans en Piet Breed, "Onderzoek moet een begin zijn", *Woord en gebaar* 8 (1986) jaargang 6: 4.

¹² Roel Menke, "Doven jongeren op het internaat te Groningen", *Van Horen Zeggen* 2 (1985) jaargang 26: 43.

¹³ Leo van der Heiden, "Dove Groepsleiding voor het Internaat in Groningen", *Woord en Gebaar* 3 (1981) jaargang 1: 9.

¹⁴ Roel Menke, "Dove jongeren op het internaat te Groningen", *Van Horen Zeggen* 2 (1985) jaargang 26: 44.

¹⁵ Nederlandse Dovenraad, "Haags vervoerbedrijf geeft betere service aan doven", *Woord en Gebaar* 4 (1989) jaargang 9: 3.

¹⁶ Brigitte Slot, "Doof zijn" *De Vriend* (1981) jaargang 72: 138

¹⁷ Nederlandse Dovenraad, "Begeleiding van gezinnen met doof kind moet anders", *Woord en Gebaar* 7/8 (1989) jaargang 9: 16.

ontstaan omdat doven vanaf hun jeugd niet of nauwelijks in staat waren om te communiceren met de directe omgeving¹⁸. De onderzoekers veronderstellen dat de ontoereikende communicatie zijn weerslag heeft op de hechtingsrelatie tussen moeder en kind en met alle gevolgen van dien. Hierin staat de discussie centraal tussen gebarentaal en spraak. Het IvD is van mening dat dove kinderen opgevoed moeten worden met alleen de gesproken taal¹⁹. Dit wordt terug gezien in de opinie van oud-leerlingen. Een oud leerling van het IvD schrijft:

"Gebarentaal is de makkelijkste weg kiezen. Zelf spreek ik altijd met stem ook als ik met doven praat. Vergeet niet dat doven een hele kleine minderheid zijn. We kunnen niet van de horende verwachten dat ze voor ons gebaren gaan maken. Als de Gebarentaal officieel erkend wordt en op de dovenscholen gebruikt wordt dan doen de dove kinderen minder moeite goed te praten. Maar als ze van school komen kunnen ze niet met horende praten. Hoe moet je dan tussen de horenden leven?"²⁰.

Voorstanders claimen echter dat hoe eerder een kind en omgeving gebarentaal aanleert, hoe groter de kans is op een goede sociaal-emotionele ontwikkeling²¹. De mate van communicatie beïnvloedt de manier waarop het kind cognities vormt en dus in staat is om de wereld te begrijpen. De gebarentaal bevordert de communicatie tussen doven onderling en bevrijdt doven uit isolement. Vandaar dat de doven het volste recht hebben om in hun eigen kring maar ook in hun omgeving de gebarentaal te gebruiken. Doven krijgen hierdoor de mogelijkheid om zich uit te leven en voelen zich dan minder geïsoleerd²². Om deze reden maakt het GI gebruik van totale communicatie. Dit is een combinatie van zowel gesproken als gebarentaal²³. Hieruit is op te maken opmaken dat de instituten ten aanzien van communicatie lijnrecht tegenover elkaar staan.

Naast de discussie binnen de instituten bestond er ook buiten de instituten verdeeldheid over de ideale manier van communiceren voor het aangaan van relaties tussen doven en horenden. In het onderzoek 'Doven in Nederland: Onderzoek naar leefsituatie van volwassen doven' wordt vermeld hoeveel contact dove kinderen met horende kinderen hebben door middel van communicatie. 37% had alleen in de vakantie contact met

---

¹⁸ Nederlandse Dovenraad, "Congres over psychische hulpverlening: Doofheid is geen medisch probleem", *Woord en Gebaar* 10 (1988) jaargang 8: 1.

¹⁹ Rita Bruning, "Totale communicatie in de interactie met het jonge dove kind", *Woord en Gebaar* (1984) jaargang 4: 1

²⁰ Nederlandse Dovenraad, "Gebarentaal is de makkelijkste weg kiezen", *Woord en Gebaar* 1 (1989) jaargang 9: 3.

²¹ Nederlandse Dovenraad, "Opvoeding van dove peuters: Hoe zou het moeten zonder gebaren?" *Woord en Gebaar* 3 (1989) jaargang 9: 3.

²² Nederlandse Dovenraad, "Nu onderzoek naar psychische problemen", *Woord en Gebaar* 8 (1987) jaargang 7: 1 ; Nederlandse Dovenraad, "Brieven" *Woord en Gebaar* (1989) jaargang 9 ; Federatie van Nederlandstalige Dovenverenigingen, "Dove kinderen leren zelfvertrouwen krijgen", *Onze Vriend* 1 (1983) jaargang 59: 17 ; Federatie van Nederlandstalige Dovenverenigingen, "Psychologische redenen om gebarentaal te verwerpen", *Onze Vriend* 2 (1981) jaargang 57: 41.

²³ Rita Bruning, "Totale communicatie in de interactie met het jonge dove kind" *Woord en gebaar* (1984) jaargang 4: 11

horende kinderen, 34% enkele keren per maand en 29% bijna elke dag. 31% vond het contact met horende kinderen niet prettig²⁴. Hier moet wel rekening worden gehouden met het feit dat het dove volwassenen zijn die aan dit onderzoek meedoen. Omdat de volwassenen opgegroeid zijn in een andere tijdsperiode is dit alleen een indicatie. In het algemeen bij contact met een horende is een dove afhankelijk van hoe goed de horende kan articuleren, het geduld en inspanning van de horende die zijn best doet zodat de dove de horende kan begrijpen en verstaan²⁵. 94% van de doven geeft aan vriendschappen te hebben met een horende. 54% daarvan vond het moeilijk om de vriendschappen te sluiten. 92% geeft aan dat ze zelf het initiatief hebben genomen om naar de horende toe te gaan en er mee te praten, zodat er een vriendschap ontstond²⁶. Gezien het belang van communicatie voor het aangaan van relaties, het socialisatieproces en een optimale sociale ontwikkeling is het begrijpelijk dat er veel discussie was omtrent dit onderwerp binnen de dovenwereld en de instituten.

Omgeving

Binnen de tijdsperiode die omschreven wordt bestaat een groeiend bewustzijn van de noodzaak van de omgeving om tot een optimale sociale ontwikkeling te komen. Immers, een groot deel van het ontwikkelingsproces van het kind komt tot stand door het leren van zijn omgeving. Volgens Bronfenbrenner missen kinderen die niet opgroeien in een gezin, zoals de dove kinderen in de instituten, het belangrijkste microsysteem. Hierdoor verloopt de persoonlijkheidsontwikkeling van het kind onevenwichtig.

In deze periode komt naar voren dat de school een belangrijke factor is in de ontwikkeling van het kind maar dat de invloed van het gezin nog vele malen groter is. In de praktijk was dit echter nog niet zichtbaar. Het GI vindt dat de ouders hoofdvast verantwoordelijk zijn voor de opvoeding van hun dove kind. De consequentie hiervan is dat leerlingen in principe in hun eigen gezin horen te blijven²⁷. Er wordt gepleit voor nauwe samenwerking tussen school en ouders voor een optimale ontplooiing en vorming van het dove kind²⁸. De instituten zijn zich bewust van het belang van gezinsbegeleiding binnen het gezin met een doof kind. Dit om de ontwikkeling waaronder sociale en emotionele ontwikkeling zo goed mogelijk te stimuleren²⁹. Ouders hebben

---

²⁴ "Onderzoek 'Doven in Nederland' nu klaar" *Woord en Gebaar* (1986) jaargang 6: 5

²⁵ Brigitte Slot, "Doof zijn" *De Vriend* (1981) jaargang 72: 137.

²⁶ A. van Uden, "Integratie: omgang met horenden helpt dove pubers", *De Vriend* (1985) jaargang 76: 37.

²⁷ Roel Menke, "Dove jongeren op het internaat te Groningen" *Van Horen Zeggen* (1985) jaargang 26: 44.

²⁸ Raedts-Thomassen, "Oudercontacten - school VeBoss- conferentie 18 maart 1988", *Van Horen Zeggen 2* (1988) jaargang 29: 74-77.

²⁹ Nederlandse Dovenraad, "Begeleiding van gezinnen met doof kind moet anders", *Woord en Gebaar 7/8* (1989) jaargang 9: 16 ; Nederlandse Dovenraad, "Congres over psychische hulpverlening: Doofheid is geen medisch probleem", *Woord en Gebaar 10* (1988) jaargang 8: 1.

derhalve het gevoel dat ze meer betrokken zijn en meer kunnen genieten van het kind³⁰, in tegenstelling tot ouders die hierin worden beperkt doordat het kind in een internaat opgroeit. De ouders ervaren dat het geringe contact en de communicatiemogelijkheden een sterk negatief effect hebben op de moeder en kind interactie³¹. Er ontstaat wederzijds veel onbegrip. Naast de gevolgen voor de hechtingsrelatie en het psychosociaal welzijn van het kind heeft deze verstoorde ouder- kind communicatie als gevolg dat horenden bang zijn dat doven hen niet begrijpen³². Daarnaast is er een verhoogd risico op het ontwikkelen van emotionele en psychische problemen als gevolg van de uithuisplaatsing die zowel voor het kind moeilijk te verwerken is, als voor de ouders³³. Ondanks deze wetenschap verschillen de instituten onderling door de mate waarin de instituten samenwerken met ouders en gezin. Het IvD betreft de omgeving bij de opvoeding, door gebruik te maken van briefcontact met ouders, familie en bekenden³⁴. Het IvD vindt het belangrijk directer contact met de ouders te hebben. Dit contact met ouders verloopt telefonisch, schriftelijk en door middel van huisbezoek en internaat³⁵.

“Goede samenwerking met de ouders en het thuismilieu wordt als onontbeerlijk ervaren. Thuis vindt de aanzet tot integreren in de maatschappij in eerste instantie plaats”³⁶.

Sociale vaardigheden

Uit de data die onderzocht is blijkt dat gedurende de periode 1980-1990 men zich bewust was van de gevolgen van een verstoorde sociale ontwikkeling. Vermeld wordt dat er veel arbeidsongeschikte doven zijn ten gevolgen van psycho-sociale problematiek³⁷. Er wordt met regelmaat geschreven over de beperkte sociale vaardigheden van de dove volwassenen na verblijf op een doveninstituut. Gebrek aan communicatie en informatie leidt tot wantrouwen en agressiviteit³⁸. Zoals eerder genoemd zijn doven met name beperkt in het communiceren en oppikken van informatie. Van Smale, de psycholoog van het IvD, omschrijft vanuit zijn ervaring dat doven geneigd zijn zich sneller te hechten aan

³⁰ A. van Uden, "Integratie: omgang met horenden helpt dove pubers" *De Vriend* (1985) jaargang 76: 39.

³¹ Rita Bruning, "Totale communicatie in de interactie met het jonge dove kind" *Woord en gebaar* (1984) jaargang 4: 11.

³² Mark J. Greenberg "Path - projekt" *Van Horen Zeggen 2* (1986) jaargang 27: 33.

³³ Instituut voor Doven, *De Vriend* (1981) jaargang 72: 12.

³⁴ Drs. A. van Hagen "Methodieken van taalverwerving op de scholen in instituten voor doven in Nederland" *Van Horen Zeggen 1* (1984) jaargang 25: 13.

³⁵ J. van Dijk, *Eikenheuvel - bijlage van De Vriend 3* (1984) jaargang 75: 16.

³⁶ Marijke Leijgaaf, "Het begon in één tuinhuisje.", *Eikenheuvel - bijlage van De Vriend 3* (1984) jaargang 75: 14-16.

³⁷ Johan Wesemann, "Meer mogelijkheden door doventolk in AAW", *Woord en Gebaar 3* (1988) jaargang 8: 7.

³⁸ Nederlandse Dovenraad, "Congres over psychische hulpverlening: Doofheid is geen medisch probleem", *Woord en Gebaar 10* (1988) jaargang 8: 1.

zekerheden, het vertrouwde, bekende, het concreet waarneembare en minder gemakkelijk het onbekende tegemoet gaan³⁹.

Deze problematiek wordt ook waargenomen binnen het GI. Met name de overgang van school naar werk wordt als moeilijk ervaren door leerlingen van het GI. Ondanks dat de leerlingen bekwaam zijn voor de werkzaamheden ervaren de leerlingen problemen met het sociaal functioneren op het werk. Doordat de leerlingen beschermd opgroeien hebben de leerlingen weinig ervaring opgedaan in het sociaal functioneren buiten het instituut. Oud-leerlingen van het GI hadden met regelmaat teleurstellingen te verwerken en wisselden enkele malen van baan⁴⁰. Dit is goed voorstelbaar gezien het socialisatieproces wat tot stand komt door leren middels modeling en de sociale leertheorie. Doordat de leerlingen opgroeien in een dove omgeving zijn de leerlingen hoogst waarschijnlijk onbekend met de gedragingen van de "horende" maatschappij. De leerlingen zullen vermoedelijk door middel van conditioneren de "juiste" gedragingen aanleren maar deze niet doorgronden en verfijnen.

Er bestaat in deze periode een discussie of er sprake is van een dove persoonlijkheid of dat bepaalde kenmerken typerend zijn voor doven als gevolg van hun opvoeding en onderwijs. Doven zouden kinderlijk zijn, niet soepel, egoïstisch, wantrouwend, angstig agressief, geen sociaal gevoel hebben, snel kwaad worden, haatdragend zijn, onverantwoordelijk enz.

"Dat zijn geen karakter eigenschappen" zegt Montgomey, "maar een gevolg van opvoeding en onderwijs waarin geen plaats was voor gebaren" ⁴¹.

Uit de resultaten komt meerdere keren naar voren dat dove kinderen moeilijkheden ervaren met het begrijpen van zichzelf en anderen.

"Dove kinderen hebben vaak moeite met het begrijpen en herkennen van bepaalde gevoelens. Door moeizame communicatie ervaren ze immers onvoldoende de gevoelens van anderen. Daardoor ontwikkelt het begrip en het inlevingsvermogen ten opzichte van andere mensen zich minder goed" ⁴².

---

³⁹ A. Smale, "Vorming en scholing van doven, in het bijzonder de beroeps-voorbereiding", *Van Horen Zeggen 1* (1988) jaargang 29: 5-9.

⁴⁰ H. Warringa, "Stage V.S.O. voor doven te Groningen. Een voorbereiding op het functioneren op in de maatschappij", *Van Horen Zeggen* (1985) jaargang 26: 51.

⁴¹ Nederlandse Dovenraad, "Congres over psychische hulpverlening: Doofheid is geen medisch probleem", *Woord en Gebaar 10* (1988) jaargang 8: 1.

⁴² Mark J. Greenberg "Path - projekt", *Van Horen Zeggen 2* (1986) jaargang 27: 34.

Uit deze data valt op te maken dat de instituten zich bezig hielden met de beperkingen die het dove kind ervaart bij de eerder besproken Theory of Mind. Het is echter pas door later onderzoek duidelijk geworden hoe deze beperking tot stand komt⁴³.

Uit verschillende stukken van het IvD komt naar voren dat het dove kind gestimuleerd moet worden om onafhankelijk te denken.

*"Dove kinderen moeten zo opgevoed worden dat het evenwichtige mensen zijn, die in vrijheid beslissingen kunnen nemen en verantwoordelijkheid kunnen dragen"*⁴⁴.

Voor dit doeleinde heeft het IvD een blokkenprogramma opgezet voor sociale en emotionele vaardigheden. Hierbij wordt de aandacht gevestigd op de zelfredzaamheid en het aanleren van sociale vaardigheden, zodat dit de integratie bevordert⁴⁵. Het GI stimuleert zelfstandig gedrag door de dove kinderen in een gewone woonwijk te laten opgroeien in gemengde leefgroepen bestaande uit jongens en meisjes⁴⁶.

Zelfbeeld

Het zelfbeeld speelt een essentiële rol in de sociale en emotionele ontwikkeling. Op basis van zelfbeeld worden cognities gevormd. Uit eerdere toelichting is gebleken dat deze cognities bepalend zijn voor het aangaan van relaties tot anderen. Uit de data blijkt dat doven zich zelf vaak zien als minderwaardig en ondergeschikt ten aanzien van horenden⁴⁷. Daarentegen is er ook een stroming onder de doven die zich tegen deze ongelijkwaardige rol verzet. In het congresverslag van het derde Europese congres over gebarentaalonderzoek wordt vermeld dat doven niet omschreven willen worden als minderheid omdat dit wordt geassocieerd met minderheden als gastarbeiders⁴⁸. In de ingezonden brieven van "Woord en Gebaar" wordt vermeld:

*"Wij dove mensen zijn helemaal niet zielige mensen"*⁴⁹.

---

⁴³ P.A. Russel, C. Hosie, D. Gray, C. Scott & N. Hunter, "The development of theory of mind in deaf children", *Child Psychology and Psychiatry* (1998): 903 -910.

⁴⁴ "Horenden in de dovenwereld", *Woord en gebaar* (1986) jaargang 6: 7.

⁴⁵ G. Goyarts, "Blokkenprogramma", *Van Horen Zeggen 2* (1985) jaargang 26: 54.

⁴⁶ Roel Menke, "Dove jongeren op het internaat te Groningen" *Van Horen Zeggen 2* (1985) jaargang 26: 43.

⁴⁷ Federatie van Nederlandstalige Dovenverenigingen, "De doven als minderheidsgroep in de samenleving", *Onze Vriend 3* (1982) jaargang 58: 4 ; Nederlandse Dovenraad, "Congres over psychische hulpverlening: Doofheid is geen medisch probleem", *Woord en Gebaar 10* (1988) jaargang 8: 1.

⁴⁸ Bernard T. Tervoort, "Congresverslag Derde Europese congres over gebarentaalonderzoek", *Van Horen Zeggen 3* (1989) jaargang 30: 85-89.

⁴⁹ Nederlandse Dovenraad, "Brieven" *Woord en Gebaar* (1989) jaargang 9.

Het is duidelijk dat de instituten ook een rol spelen in deze beeldvorming. Dove mensen moeten gelijkwaardig geaccepteerd worden om de sociale integratie te laten slagen⁵⁰. Het IvD stelt dat een doof persoon niet een gehandicapte is die een mens is, maar een mens die gehandicapt is. De mens moet voorop staan in de omgang met elkaar⁵¹. Toch vindt het IvD sociale werkplaatsen een geschikte werkomgeving voor doven⁵². Hiermee draagt het instituut uit dat doven gehandicapte zijn die aanpassingen behoeven. Het GI daarentegen ziet doofheid als een specifieke dimensie van de uniciteit en niet als handicap⁵³.

Conclusies

De vraagstelling van dit onderzoek is: "Wat is de relatie tussen de visie van de twee onderzochte doveninstituten ten aanzien van de sociale ontwikkeling van doven, in relatie tot de achtergrond van de instituten?".

In eerste instantie lijkt het mogelijk om een eenduidige uitspraak te doen over wat optimale sociale ontwikkeling is en de "beste" manier om deze te stimuleren. De veronderstelling is dat deze statische begrippen zijn gevormd op basis van wetenschap, kennis en ervaring. Echter, gaandeweg dit onderzoek is geconcludeerd dat in de periode 1980-1990 hier geen consensus over bestond in zowel de horende maatschappij als de dovenwereld. Om de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden over de visies van beide instituten is het in de eerste plaats van belang om duidelijkheid te krijgen welke voorwaarden er nodig zijn voor een optimale sociale ontwikkeling. Ten einde deze voorwaarden in kaart te brengen is er onderzoek gedaan naar de meest prominente leermethoden en theorieën met betrekking tot sociale ontwikkeling. Middels het bestuderen van wetenschappelijk literatuur zijn de volgende voorwaarden voor een optimale sociale ontwikkeling geselecteerd: passende leermethoden, veilige hechting, het doorlopen van ontwikkelingsstadia, beschikken over Theory of Mind en het sociaal ecologisch systeem. Hieronder een korte terugblik.

Het aanbieden van een leer methode die het mogelijk maakt om sociale cognities, regels en gedragingen eigen te maken valt onder de voorwaarden. Na het bestuderen van de leer methoden klassieke conditionering, operante conditionering en de sociale theorie kan geconcludeerd worden dat het dove kind beperkt wordt in het eigen maken van sociaal passend gedrag middels deze leer methoden. Door de beperkte toegang tot sociale informatie is het voor het dove kind lastig om samenhang te zien in sociale

---

⁵⁰ A. van Uden, "Integratie: omgang met horenden helpt dove pubers", *De Vriend* (1985) jaargang 76: 38

⁵¹ *Ibid.*, 37.

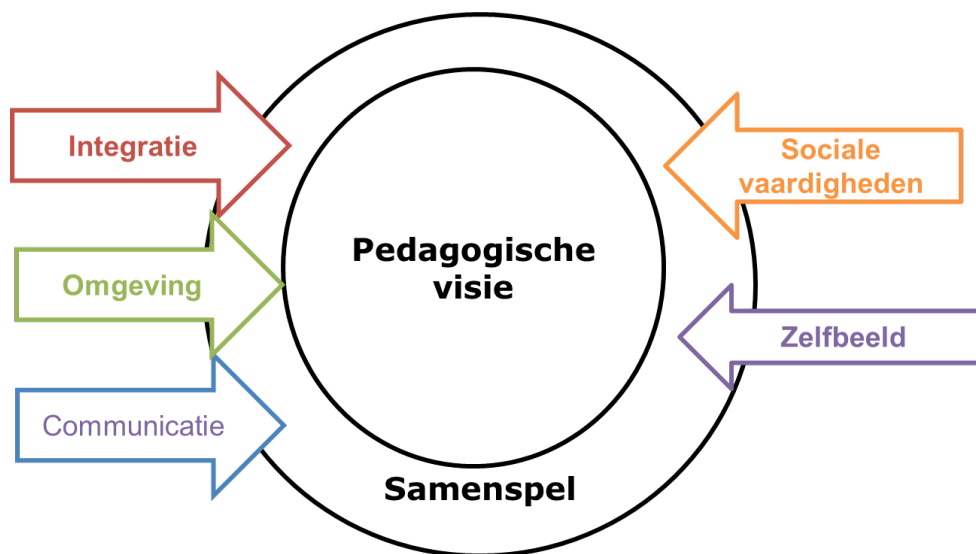
⁵² Johan Wesemann, "Meer mogelijkheden door doventolk in AAW", *Woord en Gebaar* 3 (1988) jaargang 8: 7.

⁵³ Roel Menke, "Dove jongeren op het internaat te Groningen", *Van Horen Zeggen* 2 (1985) jaargang 26: 44.

interactie en het eigen gedrag te verfijnen. Door deze beperking kan de sociale ontwikkeling worden vertraagd. Het is een taak van de instituten om aan te sluiten bij deze beperking opdat het dove kind toch in staat is zich sociaal te ontwikkelen. Een veilige hechting is essentieel om geestelijk gezond te ontwikkelen en is daardoor een voorwaarde voor een optimale sociale ontwikkeling. Om deze veilige hechting mogelijk te maken is regelmatig contact met primaire verzorgers belangrijk. Het is van belang dat het instituut dit mogelijk maakt voor het dove kind en de ouders. Het doorlopen van de verschillende ontwikkelingsstadia zoals beschreven in Erikson's theorie zijn een voorwaarde voor en spelen een belangrijke rol bij sociale ontwikkeling van het dove kind. Teneinde dit te bereiken is het nodig om ervaringen op te doen in de sociale interactie binnen en buiten de instituten. De Theory of Mind is van belang om gevoelens te begrijpen, ermee om te gaan, begrip te krijgen voor het gedrag van anderen en te leren inzien welke invloed het eigen gedrag heeft op de omgeving. Om aan deze voorwaarde te kunnen voldoen, moeten de instituten ondersteuning bieden bij het ontwikkelen van deze eigenschap. Het aangaan van relaties met anderen is sterk afhankelijk van de sociale ontwikkeling en de persoonlijkheidsontwikkeling. Voor de persoonlijkheidsontwikkeling is het sociaal-ecologische model van Bronfenbrenner van toepassing. Door het verblijven in instituten mist het kind het belangrijkste microsysteem, namelijk het gezin. Het instituut zal dit gemis moeten compenseren om aan deze voorwaarde te voldoen.

Na de selectie van de voorwaarden is de volgende stap onderzoeken hoe deze voorwaarden terug te vinden zijn in de visie van de instituten. Tegen de verwachting van de onderzoekers in is de visie niet uitgebreid omschreven in de jaarverslagen of andere documentatie van de instituten en is een visie geen statisch begrip wat gedurende tien jaar hetzelfde is gebleven. Een visie is eerder te omschrijven als een dynamisch begrip wat onderhevig is aan de opinies en opvattingen die leven binnen de maatschappij. De opinies worden voortdurend beïnvloed door vorderingen in de wetenschap, emancipatie bewegingen en gebeurtenissen in de maatschappij. De visie is zichtbaar in de standpunten die de instituten in nemen in verschillende thema's die nauw verworven zijn met sociale ontwikkeling. Na het bestuderen van de data zijn we tot vijf thema's gekomen die de visie van de instituten ons inziens het best representeren. De keuze van de vijf thema's betreffen; de manier van communiceren, de mate van integratie, de samenwerking met de omgeving, het belang van sociale vaardigheden en het zelfbeeld van de doven. Communicatie is het middel om tot sociale ontwikkeling te komen. Het kenbaar maken van gevoelens en gedachten is een voorwaarde voor vele facetten waaronder hechting, doorlopen van levensfasen en het oppikken van informatie die cruciaal is om te leren en te socialiseren. De manier van communiceren, gebaren of gesproken taal, die het instituut nastreeft is onderdeel van het pedagogisch beleid. De verwachting die er is ten aanzien van de integratie is bepalend voor de sociale

ontwikkeling die het instituut probeert te bewerkstelligen. Moeten doven integreren in de horende wereld of in de horende wereld en de dovenwereld? Zowel uit de data als uit de theorieën blijkt dat het betrekken van de gezinsomgeving bepalend is voor de mate van hechting. En daardoor voor het ontwikkelen van zowel sociale vaardigheden als zelfbeeld en het ontwikkelen van een evenwichtige persoonlijkheid. Het zelfbeeld wat een mens ontwikkeld is essentieel voor de rol die een individu zichzelf toebedeelt ten opzichte van de ander maar ook ten opzichte van de maatschappij. Veel doven voelen zich minderwaardig ten opzichte van horende mensen. Het omschreven samenspel van standpunten is schematisch weergegeven in figuur 1.

Figuur 1. Samenspel van thema's die de visie beïnvloeden.

Na het bestuderen van de data is er in kaart gebracht wat de standpunten waren van beide instituten met betrekking tot deze verschillende thema's. Ten aanzien van integratie is het IvD van mening dat de dovenwereld niet bestaat. Dove kinderen moeten zoveel mogelijk omgaan met horende mensen om tot een optimale integratie te komen. Verbale communicatie is de sleutel tot integratie. Gebarentaal wordt om die reden afgewezen. Het IvD bevordert het contact met de ouders door vragen en individuele behoeften van ouders te beantwoorden en hierdoor de samenwerking zo optimaal mogelijk te maken. Sociale vaardigheden worden gestimuleerd middels programma's, zoals het blokkenprogramma. Dit naar aanleiding van de ervaren sociale problemen. Dove kinderen worden door het IvD gezien als mensen die gehandicapt en hulpbehoevend zijn.

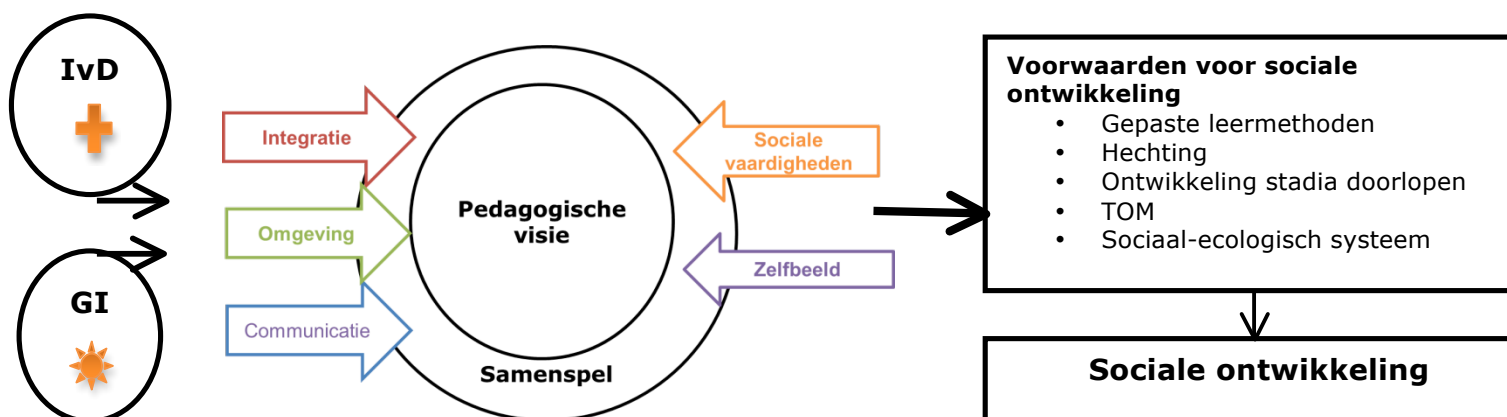
Het GI heeft een fundamenteel geloof in uniciteit van de mens. Het instituut erkent de dovenwereld. Dit betekent dat dove mensen moeten integreren in zowel de horende als de dovenwereld. Het instituut maakt gebruik van totale communicatie,

omdat het gelooft dat dit essentieel is voor de persoonlijke en sociale ontwikkeling. Het kind moet opgroeien in een de natuurlijke omgeving. Dit betekent dat het instituut het gezin zoveel mogelijk betreft bij het onderwijs. Het wordt belangrijk gevonden dat er aandacht is voor de sociale vaardigheden. Zelfstandig gedrag wordt gestimuleerd door het wonen in woonwijken met gemengde groepen. Het instituut vindt dat elk kind uniek is en dat deze uniciteit gewaarborgd moet worden. De verschillen zijn kort weergegeven in figuur 2.

	IvD	GI
Integratie	Er is één wereld en dat is de horende wereld	Een dove is onderdeel van de dovenwereld en de horende wereld
Communicatie	Alleen gesproken taal	Totale communicatie
Omgeving	Alleen contact middels telefoon en brieven	Zoveel mogelijk thuis zijn of in kleine woongroepen
Sociale vaardigheden	Leren dmv cursussen binnen het instituut	Leren door zoveel mogelijk buiten het instituut te verkeren
Zelfbeeld	Doofheid is een handicap	Doofheid is een uniciteit

Figuur 2: verschillen in standpunten binnen factoren

In dit onderzoek is een relatie gelegd tussen de geselecteerde voorwaarden en de standpunten over de verschillende thema's. De standpunten die de instituten in nemen beïnvloeden de manier waarop de voorwaarden worden gecreëerd die nodig zijn voor het dove kind om tot sociale ontwikkeling te komen. Dit is weergegeven in figuur 3.

Figuur 3: Beïnvloeding van de voorwaarden door het samenspel van factoren.

Hieronder worden de relaties tussen de standpunten van de verschillende thema's en de voorwaarden toegelicht.

Het strijdpunt van de instituten binnen het thema integratie betreft het wel of niet erkennen van de dovenwereld en het belang daarvan op de sociale ontwikkeling van het dove kind. Door doven uit te sluiten van de dovenwereld zal het dove kind een andere sociale ontwikkeling doormaken dan als het dove kind integreert in het zowel de horende als de dovenwereld. Door het leren van de omgeving middels de sociale leertheorie zal het kind in beide werelden verschillende gedragingen eigen maken. De voorwaarde leer methode zal derhalve beïnvloedt worden door het standpunt omtrent integratie. De interacties in de horende wereld zijn voor het dove kind waarschijnlijk minder inzichtelijk, omdat het verbaal gecommuniceerde informatie niet volledig oppikt. In de dovenwereld zal het kind makkelijker de Theory of Mind ontwikkelen, omdat de interacties inzichtelijker zijn. De keuze om de dovenwereld wel of niet te erkennen speelt een rol bij de sociale ontwikkeling van het dove kind.

De instituten verschillen in standpunten binnen het thema communicatie in de manier van communiceren. Communicatie speelt een belangrijke rol bij het vormen van gedragingen en interacties. Deze zijn nodig voor het vormen van cognities en de TOM. Ook in de hechting is het belangrijk dat kinderen met ouders kunnen communiceren. Daarnaast stelt de mogelijkheid om te kunnen communiceren het kind in staat om de verschillende ontwikkelingsstadia van Erikson te doorlopen. Welke manier van communiceren hiervoor het meest toereikend wordt geacht verschilt per instituut. Deze voorwaarden worden verschillend vormgegeven.

Het meningsverschil tussen de instituten binnen het thema omgeving betreft de manier waarop ouders en gezin betrokken worden bij de ontwikkeling van het dove kind. Het gezin is het meest belangrijke microsysteem van Bronfenbrenner. Voor beide instituten was het duidelijk dat het gezin betrokken dient te worden bij de opvoeding. Ook voor de hechting tussen het dove kind en de ouders is dit van belang. De instituten verschillen in de frequentie van de mogelijkheden van contact. Bij het IvD liep het contact tussen ouders en kind voornamelijk via brief en telefoon terwijl het Guyot probeerde er voor te zorgen dat het kind zoveel mogelijk thuis was.

De instituten vinden beiden het thema sociale vaardigheden een belangrijk onderwerp. Er is alleen een verschil in de manier waarop de instituten deze trachten te ontwikkelen. Dit is bepalend voor de leer methoden die de instituten gebruiken. Door het aan te bieden binnen het instituut in de vorm van cursussen of buiten het instituut in de vorm van woongroepen. Bij cursussen binnen het instituut zal de nadruk meer op conditioneren liggen terwijl bij het leren buiten het instituut het meer op modeling en sociaal leren zal liggen.

Omtrent zelfbeeld wijken de instituten van elkaar af in hoe ze het concept doofheid waarderen. Als er uitgegaan wordt van doofheid als gehandicapt zal het kind andere cognities ontwikkelen dan als er uitgegaan wordt van doofheid als een uniciteit. De sociale vaardigheden die het kind ontwikkelt als het denkt dat het minderwaardig is ten opzichte van de horenden, zal meer afhankelijk gedrag en gevaar op sociaal isolement met zich mee brengen. Door deze afhankelijkheid zal het hechtingsproces beïnvloedt worden. Ook de verschillende ontwikkelingsstadia worden beïnvloedt door de manier waarop het dove kind zichzelf ziet. Zoals de ontwikkelingsstadia initiatief versus schuld en identiteit versus rolverwarring. Hoe het kind zichzelf ziet zal beïnvloeden hoe het met de verschillende conflicten omgaat.

Gezien de complexe samenhang tussen de verschillende voorwaarden en thema's is het niet verwonderlijk dat de instituten tot verschillende visies kwamen ten aanzien van sociale ontwikkeling. Het is echter onmogelijk om te concluderen dat dit een gevolg is louter door achtergrond. De instituten verschillen van elkaar op meerdere gronden die mogelijk de visie beïnvloeden. Het jaartal waarin ze zijn gesticht kan een rol hebben gespeeld in de mate van modernisering. De levensbeschouwelijke visie kan de opinie over meerdere factoren die gerelateerd zijn aan sociale ontwikkeling beïnvloeden. Maar ook de geografische ligging of financiële middelen moeten meegenomen worden om tot een gefundeerde verklaring te komen voor de gevonden verschillen. Helaas is dit onderzoek hier niet toereikend toe bevonden maar schetst daarentegen een duidelijk beeld van het complexe en dynamische samenspel tussen voorwaarden en thema's die leiden tot een visie.

Terugkomend op de onderzoeksvragen "Wat is de visie van het IvD ten aanzien van het aangaan van sociale relaties?" en "Wat is de visie van het GI ten aanzien van het aangaan van sociale relaties?" kan het volgende geconcludeerd worden. Beide instituten streven naar een sociale ontwikkeling die doven in staat stelt om relaties met anderen aan te gaan.

Het antwoord op de vraagstelling is dat de instituten verschillen in visie, maar dit is niet louter terug te leiden tot de achtergrond van de instituten. De instituten verschillen op meerdere gronden die de visie van de instituten beïnvloeden. De katholieke achtergrond van het IvD en de openbare achtergrond van het GI beïnvloeden de visie, maar dit onderzoek wijst niet uit dat dit alles bepalend is. De hypothese dat de instituten niet verschillen in visie is in dit onderzoek verworpen, omdat in de vijf thema's verschillen zichtbaar zijn tussen beide instituten. Dit is wetenschappelijk relevant, omdat dit aanknopingspunten biedt voor toekomstig onderzoek dat zich verder kan verdiepen in de achtergronden van de instituten. Nu de voorwaarden en thema's vormgegeven zijn in dit onderzoek is het inzichtelijk waar de verschilpunten tussen de instituten liggen. Maatschappelijk is deze conclusie relevant, omdat het een beeld schetst van de

thematieken die zich hebben afgespeeld in de samenleving tussen 1980 en 1990. Ander onderzoek in deze tijdsperiode kan hier mogelijk gebruik van maken.

Discussie

Er zijn een aantal kanttekeningen te plaatsen bij de conclusies van dit onderzoek. Voor dit onderzoek is er gebruik gemaakt van verschillende theorieën om tot voorwaarden voor de sociale ontwikkeling te komen. De selectie van de theorieën bestaat uit de klassieke conditionering van Pavlov, de operante conditionering van Skinner, de Sociale leertheorie van Bandura, de hechtingstheorie van Bowlby, het sociaal-ecologisch model van Bronfenbrenner, de ontwikkelingsstadia van Erikson en de Theory of Mind. De onderzoekers vinden dit de meest toonaangevende theorieën omtrent de sociale ontwikkeling. Toch is het mogelijk dat andere onderzoekers wellicht tot een andere selectie komen.

De betrouwbaarheid en validiteit van de conclusies worden tot op zekere hoogte gewaarborgd, omdat de conclusies niet getrokken zijn door één onderzoeker, maar in samenspraak van de drie onderzoekers. De onderzoekers zijn tot de vijf kernlabels gekomen, waar mogelijk andere onderzoekers andere kernlabels zouden hebben gehanteerd. Tijdens het onderzoek is er gekeken of de onderzoekers van dit onderzoek dezelfde labelschema's hanteerden en dezelfde systematiek toepasten. Dit om de intersubjectiviteit te verhogen. Toch kunnen er stukken tekst over het hoofd gezien zijn tijdens het coderen van de documenten, waardoor niet alle relevante informatie in het onderzoek verwerkt is. Daarnaast is dit onderzoek in kort tijdsbestek geschreven, waardoor mogelijk niet alle relevante informatie gebruikt en gecodeerd is voor het onderzoek. Een andere belangrijke kanttekening van dit onderzoek is dat de jaarverslagen van de jaren tachtig van het GI op het moment van het onderzoek niet beschikbaar zijn. Hierdoor mist er relevante informatie over het GI. Met deze informatie kan er eventueel een aanpassing gedaan kunnen worden aan de conclusies.

Er is gebruik gemaakt van documenten die door het instituut zelf geschreven zijn. Het gaat hier om de jaarverslagen en om tijdschriften die het instituut uitbracht. Dit tast de objectiviteit aan omdat er gebruik is gemaakt van eenzijdige informatie. Maar doordat de informatie van verschillende bronnen afkomstig is, kan er wel een duidelijk beeld geschetst worden van de visies van de instituten.

Aanbevelingen

Voor de onderzoekers was het uiterst leerzaam om bewust te worden van de mate van complexiteit die samengaan met begrippen als sociale ontwikkeling en visie. Mogelijk

dat dit onderzoek aanknopingspunten biedt voor toekomstig onderzoek naar de beweegredenen achter de verschillende standpunten. Toekomstig onderzoek kan zich richten op de verschillende achtergronden van de instituten. Er kan gekeken worden naar de mate van invloed van de religieuze achtergrond, de geografische achtergrond en de financiële middelen. Daarnaast is het interessant om te kijken naar andere tijdsperiodes, aangezien voor de jaren tachtig de verzuiling sterker aanwezig was in de Nederlandse maatschappij en na de jaren tachtig er meer vorderingen waren in de wetenschap. Ook bij toekomstig onderzoek zal er in ogenschouw moeten worden genomen dat de instituten op basis van vele gronden kunnen verschillen.

Literatuur

- Alblas, G. (2008). *Inleiding in de psychologie*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Antia, S. D., & Kreimeyer, K. H. (1997). The generalization and maintenance of the peer social behaviours of young children who are deaf or hard of hearing. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools, 28*, 59-69.
- Antia, S. D., & Kreimeyer, K. H. (2002). Peer interaction of deaf and hard of hearing children. In Marschark, M., & Spencer, P. E. (2003). *Oxford handbook of deaf studies, language, and education*. New York: Oxford University Press.
- Baarda, D.B., Goede de, M. P. M. & Teunissen, J. (2009). *Basisboek kwalitatief onderzoek*. Groningen: Noordhoff Uitgevers.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York: Freeman.
- Backenroth, G. (1986). Counseling with the psycho-socially isolated deaf. *International Journal for the Advancement of Counseling, 9*, 125-131.
- Bee, H., & Boyd, D. (2003). *Lifespan Development*. Boston: Pearson Education.
- Bergsma, M. (2003). Betrouwbaarheid en validiteit van kwalitatief georiënteerde Operational audits, ontleend aan <http://www.iaa.nl/Sitefiles/PDF/betrouwbaarheden> Geraadpleegd op 05-03-2012.
- Bretherton, I. (1992). The origins of attachment theory: John Bowlby and Mary Ainsworth. *Developmental Psychology, 28*, 759-775.
- Bretherton, I. (1997). Bowlby's legacy to developmental psychology. *Child Psychiatry and Human Development, 28*, 33-43.
- Brill, R. G., MacNeil, B., & Newman, L. R. (1986). Framework for appropriate programs for deaf children: Conference of educational administrators serving the deaf. *American Annals of the Deaf, 131*, 65-77.
- Brown, J. R., Donelan-McCall, N. & Dunn, J. (1996). Why talk about mental states? The significance of children's conversations with friends, siblings, and mothers. *Child Development, 67*, 836-849.
- Calderon, R. (2000). Parental involvement in deaf children's education programs as a predictor of child's language, early reading, and social-emotional development. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education, 5*, 140-155.
- Capps, D. (2004). The decades of life: relocating Erikson's stages. *Pastoral Psychology, 53*, 3-32.
- Caprara, G., Barbaranelli, G., Pastorelli, C., Bandura, A., & Zimbardo, P. (2000). Prosocial foundations of children's academic achievement. *Psychological Science, 11*, 302-306.
- Charlson, E., Strong, M., & Gold, R. (1992). How succesfull deaf teenagers experiences and cope with isolation. *American Annals of the Deaf, 137*, 261-270.

- Coll, K. M., Cutler, M. M., Thorbo, P., Haas, R., & Powell, S. (2009). An exploratory study of psychosocial risk behaviors of adolescents who are deaf or hard of hearing: comparisons and recommendations, *American Annals of the Deaf*, 154, 30-35.
- Degryse, L. & Beelaert, B. (2008). "10 jaar dovennieuws (of zijn het 82?)". *Doven Nieuws*, 3, 1-12. Retrieved from: <http://www.fevlado.be/publicaties/dovenNieuws/2008/januari.pdf>. Opgehaald op 29-5-2012.
- Devers, K. J. (1999). How will we know "good" qualitative research when we see it? Beginning the dialogue in health services research. *Health Services Research*, 34, 1155-1187.
- Edmondson, P. (2006). Deaf children's understanding of other people's thought processes. *Educational Psychology in Practice*, 22, 159-169.
- Eldering, L. (2008). *Cultuur en opvoeding*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Eldik, T. van (1998). *Psychische problemen, gezinsbelasting, gezins functioneren en meegemaakte stress bij dove kinderen. Een klinisch-epidemiologisch onderzoek*. Voorburg. Zoetemeer: Instituut voor Doven Effatha.
- Eldik, T. van (2005). Mental health problems of dutch youth with hearing loss as shown on the Youth Self Report. *American Annals of the deaf*, 150, 11-16.
- Freeman, R., Carbin, C., & Boese, R. (1981). *Can't your child hear? A guide for those who care about deaf children*. Austin, Texas: Pro-Ed.
- Hallahan, D. P., Kauffman, J. M., & Pullen, P.C. (2009). *Exceptional Learners: an introduction to special education*. Pearson: Boston.
- Hermans, D., Knoors, H., & Verhoeven, L. (2010). Assessment of sign language development: the case of deaf children in the Netherlands. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 15, 107-119.
- Hintermair, M. (2006). Parental resources, parental stress, and socio-emotional development of deaf and hard of hearing children. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 11, 493-513.
- Hirschoren, A., & Schnittjer, C. J. (1979). Dimensions of problem behavior in deaf children. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 7, 221-228.
- Israelite, N., Ower, J., & Goldstein, G. (2002). Hard-of-hearing adolescents and identity construction: influences of school experiences, peers, and teachers. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 7, 134-148.
- Kievit, T., Tak, J. A., & Bosch, J. D. (2009). *Handboek Psychodiagnostiek voor de hulpverlening aan kinderen*. Utrecht: De Tijdstroom Uitgeverij.
- Mani-Occhi* (image on front page). Retrieved June 21, 2012, from: <http://www.iltreno33.it>
- Matson, J. L., Macklin, G. F., & Helsel, W. J. (1985). Psychometric properties of the matson evaluation of social skills with youngsters (Messy) with emotional problems

- and self concept in deaf children. *Journal of Behavior and Experimental Psychiatry*, *16*, 117-123.
- Matsumoto, D. (2000). *Culture and psychology, people around the world*. New York: Wadsworth.
- McKinnon, C. C., Moran, G., & Pederson, D. (2004). Attachment representations of deaf adults. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, *9*, 366-386.
- Mikulincer, M., Shaver, P. R., & Pereg, D. (2003). Attachment theory and affect regulation: the dynamics, development, and cognitive consequences of attachment-related strategies. *Motivation and Emotion*, *27*, 77-102.
- Mitchel, R. E., & Karchmer, M. A. (2004). Chasing the mythical ten percent: parental hearing status and signing among deaf and hard of hearing students in the United States. *Sign Language Studies*, *5*, 231-244.
- Mönch, M. E. (2009). *Behandeling en interventies gericht op psychosociale problemen, leerproblemen en ontwikkelingsproblemen*. Harlow: Pearson Education Limited.
- Musselman, C., Mootilal, A., & MacKay, S. (1996). The social adjustment of deaf adolescents in segregated, partially integrated and mainstreamed settings. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, *1*, 52-63.
- Nash, A., & Hay, D. F. (2003). Social relations in infancy: origins and evidence. *Human Development*, *46*, 222-232.
- Neuman, W. L. (2012). *Understanding research*. Boston: Pearson education, inc.
- Nicolai, N. (2001). Hechting en psychopathologie: een literatuuroverzicht. *Tijdschrift voor Psychiatrie*, *43*, 333-342.
- Norden, K. (1981). Learning processes and personality development in deaf children. *American Annals of the Deaf*, *126*, 393-395.
- Polat, F. (2003). Factors affecting psychosocial adjustment of deaf students. *Journal of deaf studies and deaf education*, *8*, 325-338.
- Powers, S. (2003). Influences of student and family factors on academic outcomes of mainstream secondary school deaf students. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, *8*, 57-78.
- Rachford, D., & Furth, H. G. (1986). Understanding of friendship and social rules in deaf en hearing adolescents. *Journal of applied developmental psychology*, *7*, 391-402.
- Rennemark, M., & Hagberg, B. (1997). Social network patterns among the elderly in relation to their perceived life history in an Eriksonian perspective. *Aging & Mental Health*, *1*, 321-331.
- Rieffe, C., & Terwogt, M. M. (2000). Deaf children's understanding of emotions: Desire take precedence. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *41*, 601-608.

- Rietveld-van Wingerden, M. (2003). Educating the deaf in the Netherlands: a methodological controversy in historical perspective. *History of Education, 32*, 401-416.
- Rietveld-van Wingerden, M., & Tijsseling, C. (2010). *Ontplooiing door communicatie. Geschiedenis van het onderwijs aan doven en slechthorenden in Nederland*. Antwerpen/ Apeldoorn: Garant Uitgevers.
- Robson, C. (2002). *Real world Research: A resource for social scientists and practitioner-researchers*. Oxford: Blackwell publishing.
- Rosenthal, D. A., Gurney, R. M., & Moore, S. M. (1981). From trust to intimacy: a new inventory for examining Erikson's stages of psychosocial development. *Journal of Youth and Adolescence, 10*, 525-537.
- Russel, P. A., Hosie, C., Gray, D., Scott, C., & Hunter, N. (1998). The development of theory of mind in deaf children. *Journal Child Psychology and Psychiatry, 39*, 903-910.
- Tijmstra, J. & Boeije, H. (2011). *Wetenschapsfilosofie in de context van de sociale wetenschappen*. Amsterdam: Boom Lemma Uitgevers.
- Tijsseling, C. (2006). *Anders doof zijn. Een nieuw perspectief op dove kinderen*. Twello: Van Tricht Uitgeverij.
- Tijsseling, C. & Tellings, A. (2009). The christian's duty towards the deaf: Differing christian's views on deaf schooling and education in 19th-century dutch society. *American annals of the Deaf, 154*, 36-49.
- Vogel-Walcutt, J. J., Schatschneider, C., & Bowers, C. (2011). Social-emotional functioning of elementary-age deaf children: a profile analysis. *American Annals of the Deaf, 165*, 6-22.
- Waters, E., & Cummings E. M. (2000). A secure base from which to explore close relationships. *Child Development, 71*, 164-172.
- Webber, J., & Plotts, C. A. (2007). *Emotional and Behavioral Disorders: Theory and Practice*. New York: Pearson.
- Weber, D. A. (2003). A comparison of Individual psychology and attachment theory. *Journal of Individual Psychology, 59*, 246-262.
- Weijers, I. (2007). *De creatie van het mondige kind*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Wicks-Neson, R., & Israel, A. C. (2009). *Abnormal child and adolescent psychology*. London: Pearson.
- Wilkens, C. P., & Hehir, T. P. (2008). Deaf education and bringing social capital: a theoretical approach. *American Annals of the Deaf, 153*, 275-284.

Bronnen

- Federatie van Nederlandstalige Dovenverenigingen, *Onze Vriend*, 1981. Archief Koninklijke Kentalis Groep locatie Sint Michielsgestel.
- Federatie van Nederlandstalige Dovenverenigingen, *Onze Vriend*, 1982. Archief Koninklijke Kentalis Groep locatie Sint Michielsgestel.
- Federatie van Nederlandstalige Dovenverenigingen, *Onze Vriend*, 1983. Archief Koninklijke Kentalis Groep locatie Sint Michielsgestel.
- Instituut voor Doven, *De Vriend*, 1981. Archief Koninklijke Kentalis Groep locatie Sint Michielsgestel.
- Instituut voor Doven, *De Vriend*, 1985. Archief Koninklijke Kentalis Groep locatie Sint Michielsgestel.
- Instituut voor Doven, *Eikenheuvel – bijlage van De Vriend*, 1984. Archief Koninklijke Kentalis Groep locatie Sint Michielsgestel.
- Instituut voor Doven, "*Intern Jaarverslag 1984*", 1985. Archief Koninklijke Kentalis Groep locatie Sint Michielsgestel.
- Nederlandse Dovenraad, <http://www.woordengebaar.nl/meer-over-tijdschrift>. Opgehaald op 28-5-2012.
- Nederlandse Dovenraad, *Woord en Gebaar*, 1981. Database C. Tijsseling.
- Nederlandse Dovenraad, *Woord en Gebaar*, 1982. Database C. Tijsseling.
- Nederlandse Dovenraad, *Woord en Gebaar*, 1983. Database C. Tijsseling.
- Nederlandse Dovenraad, *Woord en Gebaar*, 1984. Database C. Tijsseling.
- Nederlandse Dovenraad, *Woord en Gebaar*, 1986. Database C. Tijsseling.
- Nederlandse Dovenraad, *Woord en Gebaar*, 1987. Database C. Tijsseling.
- Nederlandse Dovenraad, *Woord en Gebaar*, 1988. Database C. Tijsseling.
- Nederlandse Dovenraad, *Woord en Gebaar*, 1989. Database C. Tijsseling.
- Vereniging Simea, <http://www.simea.nl/vhz/>. Opgehaald 28-5-2012.
- Vereniging Simea, *Van Horen Zeggen*, 1984, <http://www.simea.nl/vhz/>. Opgehaald op 02-02-2012.
- Vereniging Simea, *Van Horen Zeggen*, 1985, <http://www.simea.nl/vhz/>. Opgehaald op 02-02-2012.
- Vereniging Simea, *Van Horen Zeggen*, 1986, <http://www.simea.nl/vhz/>. Opgehaald op 02-02-2012.
- Vereniging Simea, *Van Horen Zeggen*, 1988, <http://www.simea.nl/vhz/>. Opgehaald op 02-02-2012.
- Vereniging Simea, *Van Horen Zeggen*, 1989, <http://www.simea.nl/vhz/>. Opgehaald op 02-02-2012.